

«PORTAR ARSOS AB LO MATXO PER VESTIR LOS ABRES»: RECURSOS NATURALS A LA SEU D'URGELL DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVIII

Resum

El fons documental de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell conserva diverses sèries comptables a partir del segon terç del segle XVI. Entre aquestes, destaquen els anomenats «albarans», consistents en unes relacions de despeses i autoritzacions de pagament amb els conceptes especialment detallats, conservats de forma molt completa entre els anys 1699 i 1760.

Aquesta documentació ens permet seguir de forma exhaustiva les despeses que el Consolat i posteriorment l'Ajuntament de la Seu d'Urgell realitzava en les seves activitats quotidianes: pagament de salaris, despeses de representació i protocol, aspectes urbanístics i també de manteniment d'instal·lacions de titularitat municipal com la Casa de la Ciutat, les segles, els molins o les palanques sobre els rius Segre i Valira.

L'estudi i buidatge sistemàtic d'aquesta documentació aporta una visió inèdita sobre els diferents recursos naturals utilitzats quotidianament a la ciutat d'Urgell, la seva procedència exacta —la qual cosa permet definir un «mapa» de proveïment de matèries primeres a la ciutat— i els usos a què es destinaven, de forma concreta i precisa, en alguns casos amb detalls que difícilment podem trobar documentats en altres fonts documentals.

Paraules clau: recursos naturals, proveïment urbà, aprofitament de recursos, tècniques tradicionals, consum sumptuari.

Abstract: *“Bring hawthorn on the donkey to deck the trees”*: natural resources in La Seu d'Urgell during the first half of the eighteenth century

In the documentary archive of La Seu d'Urgell local council there are several series of accounts from the middle third of the sixteenth century. They include the *albarans*, lists of expenditure and payment authorizations with the items especially detailed, conserved very completely between the years 1699 and 1760.

These documents allow us to monitor exhaustively the expenditure that the *Consolat* (city council) and later the Town Hall of La Seu d'Urgell made in its everyday activities: the payment

Lluís Obiols Perearnau
Institut d'Estudis
Comarcals de l'Alt Urgell

of salaries, representation and protocol expenses, aspects of town planning and also of the maintenance of municipal facilities like the Casa de la Ciutat, the irrigation channels, the mills and the footbridges over the rivers Segre and Valira.

The study and systematic copying out of these documents provides a hitherto unseen view of the different natural resources used on a daily basis in the city of La Seu d'Urgell, their exact provenance – which makes it possible to define a “map” of supplies of raw materials in the city – and the uses they were put to, specifically and precisely, in some cases with details that are hard to find recorded in other documentary sources.

Keywords: natural sources, urban supplying, sources exploitation, traditional techniques, luxury consumption.

Sovint s'ha considerat la Seu d'Urgell com una localitat aïllada al mig del Pirineu i sense massa relació amb la resta del país.¹ No obstant això, a pesar de les evidents dificultats derivades del relleu i de la distància amb la capital del Principat, la ciutat sempre ha mantingut un contacte constant amb Barcelona. Malgrat la seva migradesa demogràfica, la Seu d'Urgell era el principal referent urbà d'una considerable àrea geogràfica, d'on obtenia els recursos naturals més propers, però de la qual s'erigia també com a centre i escenari de les modes i tendències d'aquell moment, amb dinàmiques i elements de consum sumptuari importats ben sovint del cap i casal de Catalunya.

En aquest article analitzarem els recursos naturals i altres elements consumits pel Consolat —i posteriorment Ajuntament— de la Ciutat d'Urgell, especialment durant la primera meitat del segle XVIII però incorporant algunes dades cronològicament anteriors i posteriors. Aquesta anàlisi ens permetrà caracteritzar els principals recursos utilitzats a la ciutat durant aquesta etapa, així com definir un mapa de proveïments dels diferents productes, ja siguin de consum corrent o d'utilització més especialitzada i esporàdica. Per la seva singularitat, i perquè mereixen una anàlisi per si mateixos, en aquest article no tractarem dels recursos alimentaris quotidians, especialment destacables en els casos dels cereals, el vi i la carn, ni tampoc dels teixits, excepte en casos molt puntuals i singulars.

Les fonts

El fons municipal de la Seu d'Urgell conserva una extraordinària sèrie de comptabilitat: els anomenats «albarans», datats entre els anys 1699 i 1760. A banda dels llibres de comptes (Racional i Clavari) que, amb alguns buits, es conserven des de la dècada de 1530, aquests albarans correspondrien al que l'Administració actual anomena manaments de pagament: les factures amb els conceptes desglossats i l'autorització de les autoritats municipals per pagar

la despesa realitzada.² Aquesta documentació ens permet una aproximació a la vida quotidiana de la ciutat amb una precisió impossible d'aconseguir per altres vies, ja que ens informa, en molts casos, de quins productes o serveis concrets s'han adquirit, sovint ens indica quin n'ha estat el proveïdor, i en algunes ocasions especifica també la seva utilitat específica. Aquesta sèrie ha estat buidada de forma sistemàtica i s'ha completat puntualment amb altra documentació, que s'indicarà oportunament en cada cas.³

Els recursos, la seva procedència i la seva utilització

Recursos vegetals

Fustes

Sens dubte, la **fusta** és un dels elements més utilitzats al llarg de la història, per la diversitat d'usos a què ha estat destinada. En el cas de la fusta de construcció hem de tenir especialment en compte el seu transport fluvial des del Pirineu fins a la plana utilitzant raïs, un sistema que ja se cita el 1601:

En especial per lo Riu Segre se bayxa grandissima quantitat de fusta a Balaguer y Leyda per utilitat de aquelles ciutats y vilas circumveynas. Tambe per lo Ebro bayxa à Tortosa y al mar. Y de aquella fusta de melis se aporta à Barcelona y otras parts de Cathaluña; à Valencia y altres parts de Espanya.⁴

El 1705, fins i tot, es van construir raïs amb fusta procedent de Sant Joan de l'Erm per portar l'artilleria de Castellciutat fins a Ponts, Segre avall.⁵ Alguns dels raiers que es van ocupar d'aquesta tasca eren de Coll de Nargó, localitat cèlebre per la concentració de raiers que s'hi va produir històricament.⁶

La fusta d'un cert gruix i llargada s'havia d'anar a buscar en boscos d'alçada, on hi havia pins de la mida suficient. Així, els anys 1709 i 1710 es portava fusta del bosc d'Estamariu per fer la palanca i per al nou retaule de Sant Ot de la catedral. En aquest moment tenim una informació molt precisa sobre els sistemes de transport: parells de bous que anaven fins al bosc, gent que feia baixar manualment la fusta «per los graus y marrades», i un acord amb el raier de Torres perquè la fes baixar pel riu fins a vora de la ciutat. Un treball similar es va produir el 1732, quan es parla de «tallar, quadrejar y traure del bosch» la fusta, i fer anar els bous a la muntanya «per tirar dites fustes», a Adraén.⁷ En alguns casos, calia construir camins per poder desemboscar la fusta: el 1718 se citen les despeses «de anar a fer la carretera per baixar la fusta del bosch de Calvinyà» per a fer les obres del castell de Ciutat.⁸ També era molt habitual portar fusta d'Arcavell, però en tot cas destaca especialment la

procedent de l'entorn del Cadí (el 1669 es va anar a buscar «fusta de Cadí» i el 1720 se cita «lo bosch de Cadí»), i molt especialment d'Adraén. En menor mesura, en alguns casos trobem fusta comprada a homes de Fórnoles, Morters i Anserall.⁹

Documentem diferents denominacions de la fusta en funció de les seves mides, proporcions o funcions: bigues, quadrades, files, cavalls, boquets, capsales i cuixals,¹⁰ antenes, mais, cabirons, arnells, dogues, taulons, posts, llates, estanys, llistons, petges o cames...¹¹ En el cas de la fusta serrada, hem de tenir en compte l'existència de molines serradores en determinats punts, com Lletó,¹² Adraén¹³ o la Vansa.¹⁴ En altres ocasions documentem la procedència de posts de llocs com Sant Julià, ja des de 1539 o d'Ars el 1666.¹⁵ Com que encara era habitual serrar posts a mà i a data d'avui no disposem d'un estudi exhaustiu sobre les molines serradores documentades en època moderna, excepte en els casos en què s'especifica que es compren en una molina no podem assegurar quin hauria sigut el procés de producció d'aquestes posts.¹⁶ El 1759, per exemple, es compren tres quadrades per a fer-ne dogues, i es paga «a Jaume Mills y sos companys per serrar dites dogues», podem suposar que a mà però sense tenir-ne una certesa absoluta. En canvi, quan el 1757 es compren posts a la molina de Lletó és evident que han estat produïdes a la serradora, no pas tallades a mà.¹⁷

En algunes ocasions també trobem altres peces de fusta més delicades, com els llistons que es van comprar el 1728 per penjar la tapisseria a la nau de Sant Ot de la catedral, els que es van fer servir als calaixos de l'arxiu per a posar les pliques de cartes i albarans o els balustres tornejats que es van instal·lar a la nova capella de Sant Francesc el 1730, a la tribuna d'ús exclusiu per als membres de l'Ajuntament.¹⁸

Generalment, la fusta que trobem documentada devia ser de pi, si tenim en compte la seva procedència i característiques. En alguns casos puntuals, però, s'especifica l'ús d'altres fustes per a usos concrets, ateses les seves diferents propietats. Així, trobem fusta de roure o noguer per a peces que havien de ser especialment fortes (rodets i arbres de molí o barres per a transportar moles) o alzina per a fer maces (el 1740 es va comprar un tió d'alzina, que es va reforçar amb segles i s'hi va posar un mànec per a clavar estaques, i dos anys més tard es va comprar una maça d'alzina per fer un empedrat) i, en altres fonts de finals de segle, també se cita l'ús de la fusta de boix per a fer-ne «cucharas, cajas, peines y mangos de diversos instrumentos».¹⁹

Productes llenyosos

Durant aquests anys es detecta, de forma molt sovintejada, l'interès per a plantar **arbres**, en algun cas per disposicions superiors, com quan el 1723 va ordenar-ho el corregidor de Puigcerdà Diego de Vilaplana.²⁰ En la majoria de casos es tracta d'espècies de fusta tova (salzes,

àlbers, clops o oms), plantades en camins al voltant de la ciutat. Aquests arbres es portaven de pobles propers, però sovint a una certa distància: el 1703 es van comprar salzes al Franch de Fontelles i àlbers a Cornellana, Ansovell i Adraén, el 1720 se'n van comprar a un home de la vall de Castellbò, el 1723 se'n van anar a buscar a Llirt, el 1749 a Calbinyà i el 1757 a Besaran. Veiem que sovint els arbres es portaven de llocs d'alçada: aquesta realitat és ben manifesta en el pagament d'uns arbres el 1721, que cita concretament els «arbres de la muntanya» que es van plantar al prat de Segre.²¹ D'altres vegades eren de procedència més propera, com el 1739, quan es va anar a arrencar clops i es van portar arbres «que se arrencaren del Salit ab araels per plantar». En altres ocasions, fins i tot, s'esporgaven arbres per a plantar-ne les branques, com quan es van «tallar les rames dels salses de l'hort del Seminari per plantar-los»²² o quan s'anava al riu a esporgar clops per a plantar-los. En algunes ocasions es planten alguns lledoners davant dels portals, on hi havia una petita placeta o esplanada erma.²³

Per plantar els arbres calia fer els clots corresponents, una operació en la qual es feien servir perpals i, de vegades, fins i tot, s'utilitzava un cordill perquè quedessin perfectament alineats.²⁴ Per tal que cresquessin rectes i que el vent no els malmetés, s'hi posaven pals, barres o «forcades de espaseta» que els servissin de guia, i s'hi lligaven, en alguna ocasió utilitzant vímens. Alhora, es feien les rigueres corresponents per a engegar-hi l'aigua per a regar-los i de vegades s'acostaven pedres a les soques per resguardar-los.²⁵ Un cop creixien, aquests arbres havien de ser esporgats o «escoronats» periòdicament, a l'hivern, abans que brotessin.²⁶

Un cop s'havien plantat els arbres, amb l'escorça encara tendra, calia protegir-los perquè els animals no els rosegessin. Per fer-ho, s'embolicaven els troncs amb arços, activitat que documentem amb diferents denominacions, com «haver anarsat los habres», «vestir los abres» o «anbolicar los albres se an plantats». Puntualment també s'utilitzaven els arços per a impedir el pas en algun indret concret, com quan el 1740 es va «fer tapar ab arsos lo trànsit per pendre la aigua a la canal del senyor canonge Farré».²⁷

A banda dels arbres per a plantar, també hem de tenir en compte que en les celebracions festives era habitual enramar els carrers i places, una pràctica que trobem repetidament, ja des del segle XV i que habitualment es feia amb pins (que el 1760 van portar de Calbinyà) o amb sabinas.²⁸

Les **trosses**, feixos de branca, que de vegades trobem citades com a «feixina», s'utilitzaven per a diferents usos. Sempre se'n posava al pou de gel per evitar el contacte directe amb el terra i per deixar un espai per on pogués marxar l'aigua que s'anava fonent, i eren un component principal de les peixeres o preses on l'aigua dels rius es desviava cap als recs i segles.²⁹ Suposem que les trosses es devien fer de qualsevol tipus d'arbre o arbust; el 1756 s'especificava la despesa per «aver anats a fer troses de boix al torrent de Calvinyà».³⁰

La **brancada** dels arbres i la rama també s'aprofitaven. En algun cas les trobem utilitzades per a construir barraques d'ús efímer, com la «barraca de rama» que es va fer el 1721 al portal de Tredós per controlar l'accés a la ciutat, en un moment de malalties contagioses, però més habitualment trobem la brancada com un element més per a fer fogueres, juntament amb la llenya i la teia, en motiu de celebracions. La fulla de les freixeres i dels oms, al seu torn, es guardava per a donar-la al bestiar a l'hivern.³¹

Evidentment, en un context en el qual el foc era la principal font d'energia tèrmica, tant per a escalfar-se com per a cuinar, el consum de **llenya** era enorme. Podem deduir que es devia portar dels llocs més propers on n'hi hagués i se'n pogués tallar, però en algunes ocasions veiem com es porta d'indrets més allunyats, com el bosc d'Arcavell o Bescaran. Difícilment trobem especificat quin tipus de llenya s'utilitzava, tot i que el 1545, per exemple, existeix un contracte per a proveir el forn de teules de la ciutat, en el qual el proveïdor «se obligue fer tallar e enredortar lenya, çò és, rames de alzina, tanta quanta serà menester».³²

La **teia**, utilitzada especialment per a fer llum, procedia dels boscos de pins on s'extreia fusta o llenya: el 1661 se'n va anar a trencar a Conorbau i el 1713 se'n va comprar a Adraén.³³ S'utilitzava per a omplir les «graelles» o teieres de ferro que hi havia pels carrers de la ciutat, especialment quan es feia alguna festa i es feien «lluminàries» a la nit,³⁴ i també per a donar-la anualment al campaner «per tenir llum a les nits que ha de tocar a temporal», per tal de comunir les tempestes.³⁵

El **carbó** el trobem poc documentat, segurament perquè era un producte poc consumit per la institució municipal. En trobem, per exemple, citat als arrendaments de drets municipals o quan l'Ajuntament en proveeix als oficials militars.³⁶

Cistelleria i fibres

Sovint trobem la compra de parells de balances de **vímens**, en alguns casos fetes per dones, com les que van fer les dones de Torres el 1731. També trobem la compra de paneres i granners, que el 1747 es van fer servir per a arreplegar les pedres i brossa dels carrers abans d'una processó. El 1752 es van comprar dues paneres, que en aquella ocasió eren fetes de bedoll.³⁷

Tenim poques cites de l'ús de **cordes**, tot i que el seu ús devia ser ben habitual. El 1730 es va comprar una soga per al rotlle que la Ciutat tenia a la Catedral a l'espardenyer Domingo Serrat. També es feien servir sogues per a anar a tirar fusta al bosc, quan s'havia de desem-

boscar i, fins i tot, el 1750 es van comprar tres sogues «per estacar la palanca quan vingué gros lo riu Segre».³⁸ Tot i que no documentem de forma gaire extensa el cultiu de **cànem**, trobem alguna cita del seu ús per a impermeabilitzar, com el «cànem pare y mare per lo molí del cup, per atacar a les canals» que trobem el 1729, i també la «riscla» que van portar tres dones «per atacar la aigua» a la parada que es va fer al riu el 1733, durant les obres de la palanca.³⁹ Sí que trobem documentat en diferents ocasions l'ús de fil d'empalmar i també d'estopa, que el 1755 es va utilitzar per a reparar una font, suposem que per a impermeabilitzar les juntes.⁴⁰ També hem de tenir present l'ús de **l'espart**, ja que les espardeñyes eren un calçat molt habitual i documentem la presència d'una notable quantitat d'espardeñyers a la ciutat.⁴¹

La immensa majoria de compres de **palma** fan referència a les palmes que les autoritats municipals portaven el Diumenge de Rams, sempre comprades a fora, per motius climàtics obvis. Ja el 1520 es documenta la despesa de la palma «del jorn del Ram»; el 1649 trobem documentada la seva compra a Barcelona, on es faria habitualment durant tot el període d'estudi d'aquest article,⁴² però també se'n compra a traginers de Tarragona, de Cubells o de Sant Joan Despí.⁴³ Trobem documentades també les escombres de palma quan se'n compren per a la Casa de la Ciutat, en diferents ocasions.⁴⁴

Olis i productes resinosos

La **pega**, obtinguda de les soques reïnoses dels pins, era un producte apreciat i necessari per les seves propietats. El 1731 es va fer servir per a impermeabilitzar les canals de l'aigua a les canelles del Riguer, ja que aquestes canals s'havien fet amb dogues i posts de fusta. També, l'any següent, trobem pega per a impermeabilitzar fusta que s'havia de fer servir al riu, a les obres de la palanca. Igualment, quan el 1751 es va fer la palanca, es va utilitzar pega juntament amb oli, greix i estaldiny per a «alquitranar» les bigues. També la documentem per a marcar el bestiar de les carnisseries de la ciutat,⁴⁵ que també deuria ser el destinatari de l'**oli de ginebre** que es va comprar el 1699-1700, atesos els usos que tenia aquest producte per al tractament de diferents problemàtiques dels animals.⁴⁶

També trobem puntualment documentat l'ús d'**oli de llinassa**. El 1751, en fer les obres de la palanca, es compra «oli de llinós» per a «colorar» la palanca, i deu anys abans també se n'havia utilitzat per a la construcció dels gegants de la ciutat. El 1732 trobem documentat l'ús d'oli, sense especificar de quin tipus, com a lubricant, per a posar unes gafes de ferro a les pedres de la palanca.⁴⁷

Altres

Trobem documentats altres recursos vegetals, de forma secundària. Ben poques vegades apareix l'**herba**, excepte quan s'ha de destinar al consum de la cavalleria dels militars, com el 1716, quan es va trencar una dalla i es va perdre una esmoladora.⁴⁸ També trobem documentada la **palla** per a omplir màrfegues, sovint per a dormir-hi els soldats de la tropa,⁴⁹ i també per a posar-la als culs de les cadires, que s'empallaven quan calia, una tasca que de vegades realitzaven dones.⁵⁰

Documentem l'ús de diferents elements per a impermeabilitzar, entre els quals destaca especialment la **molssa**. Ho veiem de forma clara quan el 1729, en fer les obres del molí del cup, se'n van comprar quatre sacs «per atacar les canals». També s'utilitzava per a la mateixa funció la **gleva**, que el 1723 va servir per a tancar un forat per on sortia aigua que perjudicava el molí vell, i fins i tot la **brossa**, que el 1751 es va portar a la peixera de la segla del molí per tal d'evitar-hi les fuites d'aigua, «per la falta y abia de poca aigua a Balira».⁵¹

Trobem també l'ús d'alguns derivats de la farina, com el **midó**, utilitzat per a emmidonar peces de roba, o l'**hòstia** que es feia servir com a cola per a tancar cartes.⁵²

Les restes de la combustió de la llenya també eren utilitzades per a determinades accions. Així, la **cedra** es feia servir per a fer blanca la roba, com a lleixiu, com quan el 1719 es documenta la «sendra per fer la bugada y jornal de dones de fer neta la roba». Fins i tot l'estaldiny resultant de la combustió es va utilitzar, el 1751, per a fer quitrà per a les fustes de la palanca.⁵³

El **vi** ordinari, del qual no parlarem, era una de les produccions agràries importants a la ciutat en època moderna, ja que s'exportava a indrets propers, com la Cerdanya.⁵⁴ En alguns casos, però, se cita la compra de vi en localitats concretes i allunyades, sens dubte per la seva qualitat i el reconeixement de què gaudia, per tal de fer-ne obsequi a les autoritats o per a beure'n en actes protocol·laris. És el cas de la malvasia o del vi de Vallbona i de Gratallops.⁵⁵

Tenim poques notícies de la fruita, però en algunes ocasions documentem varietats concretes amb què s'obsequiava les autoritats, com a producte reconegut i valorat. Així, la tardor de 1713 es van portar **peres** a Barcelona, a les noves autoritats borbòniques, després de la caiguda de Castellciutat; el 1717 es van regalar peres «argamotes» (bergamotes) al governador de la plaça, i el 1751 peres i pernils a l'enginyer Agustín de la Cámara Alta, habitant a Barcelona.⁵⁶ Les peres, a la Cerdanya, eren un producte reconegut fins fa pocs anys, especialment per a guardar-les a l'hivern i per a coure.⁵⁷ La documentació

és escassa en referència a altres fruites, però conservem una cita sobre la venda de **cire-res**, una referència a la recol·lecció de nous i altres de més genèriques sobre la venda de **fruits secs**. També tenim notícia del comerç de «robellons, moxorrons, múrgulas y demás **bolets**», que figuren entre els productes exempts de pagar alguns impostos per a la seva venda.⁵⁸

La **xocolata** va ser un producte de moda en aquest moment, amb un consum que esdevindria un hàbit però que inicialment era molt elitista i servia també com a forma d'ostentació del poder. L'Ajuntament l'oferia puntualment com a obsequi, i en prenia sempre en els «refrescos» de les principals festivitats. La xocolata era adquirida a Barcelona, als confiters especialitzats. Només en una ocasió s'especifica que el cacau procedia de Caracas, en posarlo en llista juntament amb la resta d'ingredients (canella i sucre) necessaris per a fer la cuita corresponent.⁵⁹

Recursos animals

Ús alimentari

Tot i no tractar del proveïment ordinari de carn a la ciutat, val la pena fer referència a la compra de caps de **bestiar** per a regalar a autoritats, sigui en la seva primera arribada a la ciutat o de forma habitual, en determinades festivitats religioses com Nadal o Pasqua. És habitual que aquestes autoritats siguin obsequiades amb vedelles, moltons, anyells o capons, sovint procedents d'Arcavell, galls dindi que el 1742 es van portar de Cerdanya, o també amb productes de caça, especialment perdius.⁶⁰ També fem notar que al tombant del segle XVII al XVIII documentem la compra «de un gos de ramada y gasto del pa del gos» per al bestiar de les carnisseries públiques.⁶¹

Tot i que no es pugui incloure directament en la categoria de recursos naturals, per la seva relació amb el bestiar creiem interessant difondre algunes dades sobre la presència de **llops**. El 1721, per exemple, es documenta el pagament a dos homes per a anar a Tremp a la nit, i s'especifica que hi anaven els dos junts «per temor dels llops, per donar-se ajuda lo un a l'altre», i el 1734 es va pagar un home «en gratificació de haver mort quatre llops y una guineu, per redundar en benefici y utilitat pública».⁶²

També, en relació amb el bestiar, creiem interessant aportar unes dades sobre la presència de **saludadors** a la ciutat.⁶³ El 1722 es va pagar al saludador d'Organyà, Josep Serra, «per lo effecte de saludar les persones y bestiar de la present Ciutat de Urgell, lo qual féu anar a cercar la Ciutat inseguint orde real». No coneixem el detall d'aquesta operació, però deuria ser prou urgent, perquè el saludador es va anar a buscar de nit. El 1735 també es va anar

a buscar el saludador d'Organyà, possiblement en relació amb un gos rabiós que havien perseguit uns homes armats per matar-lo i novament per un ruc que es va fer matar tement que seria rabiós.⁶⁴

Detectem de forma reiterada la compra de **pernils i formatges** com a obsequi a autoritats de la ciutat o, molt freqüentment, de Barcelona. Aquests productes procedien en la seva pràctica totalitat de les valls d'Andorra, pràctica que ja trobem documentada el 1662, quan es van comprar dos pernils i dues dotzenes de formatges al Gascó de Canillo. La procedència andorrana dels formatges, i especialment dels pernils, es manté durant tot el període estudiat.⁶⁵

Sovint, en citar el **peix**, no tenim informació sobre la seva procedència. Evidentment, el peix procedent de la pesca fluvial deuria ser molt més habitual que no pas el de procedència marítima. En aquest sentit, les Usances de la Ciutat de 1430 ja citen el dret que tenien els ciutadans de pescar a les aigües dels rius Segre i Valira, «dels caps dels ports tro al primer pont dit de Sent Andreu Entre los Pons», i més endavant, l'any 1617, la gent es queixava que les truites i el peix del riu s'encaria perquè n'hi havia poc, a causa de la croca que s'utilitzava per a pescar, pràctica que es va acordar prohibir en aquell moment».⁶⁶ Pel que fa al peix de mar, al segle XV se cita la venda de peix fresc,⁶⁷ tot i que, evidentment, la major part d'aquest peix arribava salat a la ciutat. Així, el 1713 tenim constància de la compra de bacallà a Antoni Rossa de Sant Julià, que al seu torn l'havia comprat a Joan Soberà, marxant de Siguer. En aquest moment, però, hem de tenir en compte l'estat de guerra que es vivia a Catalunya, que segurament feia més senzill el proveïment a través de les rutes comercials transpirinenques que no pas utilitzant els ports de mar catalans.⁶⁸ L'any 1608 se cita la venda de «merlusa, abadejo, arengades, congre, tonina»; a les tabes d'arrendament municipal se cita el «bacallà y pexopalo, així sech com moll [...] y tota la demás pesca salada, com és tonyina, sorra y arengadas», i en alguns àpats de les autoritats municipals s'especifica la presència de bacallà, congre, pegells, tonyina, truites i arengades, i fins i tot de **cargols**.⁶⁹

Associat amb la venda de peix, creiem interessant deixar constància de la construcció (o refecció?) i localització concreta de la «pescateria». L'any 1729 es van fer les obres, que incloïen la construcció d'un taulell, unes balances, un armari i unes tampes «baix la casa de Félix Farreres». Aquesta ubicació correspon a la cantonada dels carrers Major i dels Jueus, i ens permet ubicar la pescateria al petit local que posteriorment seria conegut com «les taules de vendre carn», sota els porxos del carrer Major, recentment destruït.⁷⁰

Ús no alimentari

A la Seu d'Urgell tenim constància del tractament de les **pell**s des de l'edat mitjana, vinculat clarament a la importància de la carn i els escorxadors.⁷¹ Al cadastre de l'any 1716 hi figura l'adoberia, a la partida del molí, propietat de l'assaonador Francisco Berga, que no deuria disposar d'una excessiva infraestructura: «consisteix en dos basses de posar pells ab les soles parets».⁷² Uns anys abans, el 1710, el mateix Francisco Berga havia pactat amb el seu futur cunyat, Miquel Pey, blanquer d'Olot, que tindrien a mitges «lo obrador de blanquer que dit Berga té fora los murs de la present ciutat, devant lo convent de Sant Agustí» i que podria utilitzar «un calciner dels dos se troban fabricats».⁷³ No obstant això, el 1779 es diu que «tuvo esta ciudad sus tenerías y aun existe el casco de una casa con parte de los instrumentos de este arte».⁷⁴ En la gestió de les carnisseries públiques, un dels ingressos era precisament l'aprofitament de les pells del bestiar escorxat, que de vegades es classifiquen en «pells llanudes y rasques y de crestó», i fins i tot de vegades es documentaven les pells que s'havien arnat.⁷⁵

Sabem que el **cu**iro s'elaborava també a la ciutat, de vegades perquè s'especifica clarament en la comptabilitat, i altres vegades perquè se citen alguns oficis dedicats a la seva transformació. És el cas del sabater Nicolau Oriol, que el 1718 va fer diversos parells de sabates per a personal de l'Ajuntament; del corretger Francisco Bertran, a qui l'any següent se li va comprar «una corretja dobla per agafar la carreta» o d'alguns boters. Igualment, el 1731 es va «posar lo cuyro a una cadira se avie espallat» i el 1755 el baster Isidro Riu va arreglar un bast.⁷⁶ El 1725 es van comprar dues «pells» per a enquadernar els llibres, que suposem que fan referència a **pergamins**. Deu anys més tard, ja de forma inequívoca, es compra un pergamí per a enquadernar el cadastre de la nova recanació que es va fer en aquell moment.⁷⁷

Troblem citat el **greix** en l'elaboració de candeles, sovint subministrades a la tropa,⁷⁸ i també com a impermeabilitzant en les obres de la palanca, barrejat amb oli, estaldiny i pega per a fer quitrà per a enquitranar la fusta.⁷⁹ Els greixos també deuriem ser la base per a elaborar sabó, que apareix dividit en dues tipologies: «sabó moll y de llosa».⁸⁰ Sovint se cita també la compra de **plomes** per a escriure, sense altres especificacions. El 1713, en preparar una casa per a allotjament del nou governador militar borbònic, entre altres es va comprar «un estoix ab sos templaplomes y estisores».⁸¹

La **cera** s'utilitzava bàsicament per a la il·luminació d'una certa qualitat, ja que la majoria de vegades s'il·luminava amb candeles de greix, i les atxes, ciris i candeles de cera s'usaven especialment per a celebracions de festes, rogatives, misses i processons. La cera que gastaven anualment els representants municipals en les diferents ocasions (cada any per la Candelera, el 2 de febrer, i també en determinades ocasions de Setmana Santa, altres festes del santoral i funcions de rogatives) era portada en la majoria de casos de les cereries de Barcelona. Vegeu, per exemple, la cera comprada l'any 1712:

vuit atxes blanques de pes de sis lliures; sinch estadals dorats y picats de pes de dos lliures; vint-i-sis siris de lliura, dorats y picats, per los senyors proms; quinze siris de mitja lliura quiscun, dorats y picats; vint-i-sis siris de mitja lliura quiscun, blanchs, per lo rolle; trenta-quatre coquetes de sera gomara per lo Divendres Sant; trenta-quatre siriets per la comunió, de una onsa quiscun; dos estadals de pes de una lliura; un siri de lliura per Sant Roc.⁸²

L'any 1713, Anton Vidal i Ot Farràs demanaven que se'ls acensés un tros de terra vora el portal de Soldevila per a fer-hi un molí d'oli i una premsa de cera.⁸³ A part del seu ús per a il·luminar, també trobem la compra de «sera per enserir los enserats de la casa» de la Ciutat.⁸⁴

L'aiguacuit, cola produïda a partir de la cocció de restes animals, es va utilitzar el 1732 per a embetumar algunes pedres que s'havien de fer servir a les obres de la palanca. També en trobem en la construcció dels gegants de la ciutat, l'any 1741, i el 1754 se'n va fer servir per a enquadernar llibres.⁸⁵

Recursos minerals

Materials de construcció

Un dels productes més citats entre els materials de construcció és la **calç**. A banda dels forns de calç construïts en termes relativament propers en diferents moments, com a Bell-lloc, a Cerc o al torrent d'Estamariu,⁸⁶ hem de destacar especialment la compra de calç als homes de Tost, que és una constant, ja documentada el 1624 i que no deixa d'aparèixer en la comptabilitat en tot el període estudiat.⁸⁷ En algunes ocasions també documentem les despeses per a fer les basses que servien per a amerar la calç i poder-ne fer morter barrejant-la amb arena,⁸⁸ i fins i tot trobem documentada la condició «que la calç aja de ser amerada y feta en lluna vella».⁸⁹ També trobem documentada la despesa per la calcinada dels empedrats que es van fer a la palanca el 1733. A part, la calç s'utilitzava també per a blanquejar parets.⁹⁰

La procedència del **guix**, òbviament, està condicionada per la presència d'aquest mineral en alguns punts concrets de l'entorn, especialment a Tost i Noves. En el cas de Tost, la importància d'aquesta activitat va arribar a generar el malnom amb què eren coneguts els seus habitants als pobles del voltant: «rucs guixers».⁹¹ Suposem que n'hi havia de diferents qualitats, perquè en alguns casos puntuals se cita concretament el «guix blanc».⁹² Resulta sorprenent la quantitat de guix que s'utilitza, fins i tot per a obres d'una certa envergadura: el 1727, per exemple, es va fer servir per a arreglar la cantonada del portal de Tredós. A banda, també el trobem per a usos menys sorprenents, com per a blanquejar la façana de la Casa de la Ciutat. Per a certes aplicacions, quan calia que el guix fos fi, es feien servir porgadors i sedassos per a porgar-lo.⁹³

La **llosa** per a cobrir teulades es portava especialment des del poble d'Arcavell, i els proveïdors principals eren els de cal Xiroy i de cal Tarralló d'aquesta localitat. En menor mesura, i de forma més tardana, la trobem també comprada a Argolell, potser al lloser que, lleugerament desplaçat, va restar en funcionament fins a l'entrada del segle XXI.⁹⁴ Sembla que l'ofici de posar llosa era prou especialitzat, ja que sovint se cita específicament l'ofici de llosador, i l'exerceixen persones que es van a buscar en llocs a una certa distància, com quan el 1719 Andreu Pradell, àlies Pujolet, de Sant Julià, va rellosar la teulada de l'església de Sant Ermengol del prat de Segre.⁹⁵

A més de la **pedra** ordinària, que amb una quasi total seguretat s'obtenia del riu, hem de destacar les pedres picades, generalment utilitzades com a cantoneres o per a algunes peces puntuals d'algunes obres.⁹⁶ Hem de destacar la pedrera de Torres, que apareix ben sovint en la documentació, on s'extreia la pedra amb barrinades i que sovint era picada, o com a mínim desbastada, allí mateix.⁹⁷ A part de la pedra de construcció, hem de tenir en compte també la pedra utilitzada per a empedrar carrers —una activitat que s'anava produint reiteradament—, també els coberts del carrer Major, i fins i tot per a empedrar la palanca i el llit del riu Segre, el 1733, quan es va fer la palanca nova amb una gran despesa.⁹⁸ El 1740 tenim una bona mostra del procediment que se seguia per a empedrar: primer es delineava l'empedrat i es plantaven les files de les pedres que servirien de guia, i després es completava amb pedra i arena.⁹⁹

La pedra es trencava en bocins per a pavimentar camins o per a fer un morter bast, molt utilitzat en la construcció d'aquest moment. Aquesta pedra trinxada s'anomenava **esquerda**. Al contrari del que es podria pensar, l'esquerda s'obtenia arrencant i trinxant pedra, no pas aprofitant pedra petita. Així, documentem alguns viatges «a la pedrera a fer esquerda» o la compra de tascons de ferro o, més sovint, de pólvora «per fer esquerda».¹⁰⁰

L'**arena**, que òbviament s'extreia de les vores del riu, on la deixaven les constants riuades que es produeixen durant aquesta època o potser també de les sèquies, que s'havien d'anar netejant regularment, s'utilitzava bàsicament per a fer morter. És ben clar quan el 1738 se'n porta i es porga a la bassa de la calç de la palanca amb aquesta finalitat.¹⁰¹ També se'n feia servir quan es feia algun empedrat als carrers. El 1726 es va posar arena damunt la palanca, no sabem exactament amb quina finalitat. També la trobem utilitzada per a assecar la tinta en escriure. Queda ben palès encara avui, amb els grans d'arena que surten en diversos llibre d'aquesta època, i també el 1727, en les despeses per a «adobar una arenera».¹⁰²

Evidentment, la terra que fes falta per a terraplenar o reomplir, sense cap altre objectiu, es devia treure d'on n'hi hagués i fos possible fer-ho sense perjudicar conreus, camins ni altres elements d'ús. De vegades documentem l'extracció de terra al Firal, un indret argilós i de titularitat comunal.¹⁰³

Sovint tendim a oblidar la importància de la construcció en **tàpia**, segurament perquè a nivell local ens n'han arribat pocs exemples fins a l'actualitat. No obstant, durant aquests anys la trobem en diferents ocasions, com quan el 1719 es van fer «onse tapions o mitges tàpies» a la muralla. Per a fer les tàpies calia preparar un fonament i, de vegades, uns pilars que els donessin solidesa estructural, per la qual cosa s'utilitzava calç. Per a protegir-les de la pluja s'havien de carenar, tasca per a la qual s'utilitzava esquerdada o llosa, a més de la terra i pedres de la tàpia.¹⁰⁴

Referent a l'aprofitament de l'**argila**, resulta confosa i difícil la separació entre l'elaboració de materials de construcció (maons, rajola, teula) i de ceràmica. Ja el 1543 se cita un oller a qui, entre altres, se li va comprar rajola, i l'any següent documentem uns teulers de Tàrraga que havien fet teula a la ciutat, en un forn al Firal on ja es feia teula anteriorment.¹⁰⁵ El Firal va ser el principal lloc d'extracció d'argiles per a l'elaboració de ceràmica i productes de rajoleria fins ben entrat el segle XX.¹⁰⁶ Només en una ocasió trobem una referència poc clara a unes teules portades des d'Alàs, que no sabem si devien ser fabricades allí mateix o no.¹⁰⁷ De forma puntual i poc habitual documentem la compra de maons o de rajoles. Resulta més habitual la presència de teules, com el 1755, quan se'n van comprar 350 per cobrir els quartels o cossos de guàrdia dels portals d'Espanya i de Cerdanya. Suposem que hem de relacionar aquesta comanda amb la cita, aquell mateix any, de les basses que havien fet els terrissaires. En algun cas se citen productes més especialitzats, com els «canons envernissats» que es van comprar a un oller el 1634 per fer entrar l'aigua del riguer dins de la ciutat, i també alguns productes de vaixel·la, com els «quatre servicis grans» que el 1713 es van comprar a «l'oller del Firal» per posar a punt la casa del nou governador militar.¹⁰⁸

Metalls

L'estudi del **ferro** requeriria un article per ell mateix. En parlar d'aquest producte només destacarem l'interès que ens presenta per a l'estudi d'alguns elements en concret, com algunes peces determinades dels molins (la nadilla o els perpals per a moure les moles),¹⁰⁹ les graelles o teieres posades pels carrers de la ciutat,¹¹⁰ els grillons «per los presoners desterrats en lo castell per haver-los encontrat tavaco de contravando», algunes eines (com les «aixades pedreres» que es van fer servir per a trencar el gel acumulat al camí d'Estaó), utensilis de cuina (graelles i asts) o algunes obres de serralleria, com diverses ferramentes o les barres i anelletes de cortina en diferents ocasions. Un cas de treball molt més especialitzat seria la producció de «tres cadenetes de filferro per la llàntia de Sant Od», que va fer un tal Girabaldà, «encadenador de rosaris» el 1719.¹¹¹ Malauradament, en molt poques ocasions se cita la procedència del ferro, que devia ser comprat directament pels ferrers que l'elaboraven. Només en una ocasió, el 1728, se cita el ferro necessari per a la ferramenta d'un molí, «con-

sertat en la farga a rahó de quatre lliures deu sous lo quintar»; malgrat això, no sabem a quina farga es refereix.¹¹²

En el cas del ferro, hem de destacar la precisió en la denominació dels **claus**. En diferents moments trobem citats els claus d'ardit, claus de diner, claus ternals, claus mallols, tatxes de diner, gavarrots, tatxes de sedàs o claus de pam i quart.¹¹³ També documentem elements més especialitzats, com uns «claus ab pota» per a aguantar els llistons que es van posar a la catedral, per a posar-hi la tapisseria, «quatre ganxets, quatre bagues y sinch golfets per los ancerats» o dues frontisses i un pany per a la porta d'un armari.¹¹⁴ Tot i que generalment no s'especifica on es compraven aquests claus, i que els ferrers de la ciutat també en deuriem elaborar en major o menor mesura, sí que el 1730 tenim citada concretament la compra de claus al clavetaire de Martinet.¹¹⁵

A banda del ferro, també trobem, en menor mesura, metalls com el **coure**, **bronze**, **llautó** o **plom**. En alguns casos no tenim constància de la seva procedència, com quan el 1703 es van comprar quatre poms de bronze per al balcó de la Casa de la Ciutat.¹¹⁶ En altres trobem la procedència ben especificada, que pot ser d'àmbit local. És el cas de Pere Ladent, calderer d'Arfa, que el 1671 va fer dos brasers d'aram i a qui el 1706 es van comprar unes balances, o d'Armenter Cristòfol, també d'Arfa, que uns anys més tard va fer una agulla i dau de bronze per al molí. També documentem la compra d'un càntir al calderer Pere Deltor el 1713 o el pagament al couer Blasi Torrents «per fondre y tornar-la a fer la campaneta que se crida lo Parenostre de les Ànimes y acomodar una brandolera del salamó de la catedral que se avie trencada, y se li ha pagat set onses més de coure, que dit coure avie afegit a dita campaneta». El mateix Blasi Torrent va fer una agulla i dau per a una mola el 1744, i el 1751 el calderer Ramon Riu arreglava un càntir d'aram.¹¹⁷ En altres ocasions, la procedència podia ser més llunyana, com en la compra de «dos daus y dos corrons de bronso» comprats a Jacinto Mall i Cadena, de Puigcerdà, o encara molt més allunyada, com la compra de «bronse obrat o coure de dos daus y dos agullas per lo molí novament fabricat» a Miquel Coromina, couer d'Olot o la compra d'unas balances de llautó que es van fer venir de Barcelona.¹¹⁸ Tot i que de vegades la trompa del crida es feia arreglar als artesans locals, el 1687 se'n va comprar una a Barcelona i el 1737 novament es va comprar un «clarí o trompa», també a Barcelona.¹¹⁹ El 1712 es va comprar una làmpada salamó de bronze, encarregada al couer Nofre Bordons, de Solsona, per substituir el rotlle que la Ciutat feia cremar a la catedral, davant de la capella de Sant Ot.¹²⁰

En el cas del plom, utilitzat sovint per a assumptes relacionats amb tubs i conductes d'aigua, però també per a unir pedres amb gafes de ferro, no tenim cap cita de la seva procedència excepte un esment del segle XVII, quan es compra plom obrat per a bales i es fa venir de Barcelona. També el trobem documentat el 1757 per a assegurar el segle de ferro que hi havia a les mesures.¹²¹

Altres

Les **moles de molí** requerien uns determinats tipus de pedra. Evidentment, el seu pes elevat en dificultava molt el transport, per la qual cosa s'intentava fer-les a prop de la ciutat, sovint aprofitant els grans blocs que arrossegaven les riuades. Així, el 1703 es va acabar una mola que hi havia començada al riu de la Color i es va fer una mola a vora Segre, o el 1713 es van portar dues moles des de Quimesó.¹²² També es tractava d'una producció especialitzada que feien determinats operaris, com el «mestre de moles» d'Estamariu Anton Comella, Andreu Viladomat d'Alàs o el moler del Pla de Sant Tirs Pere Joan Sastre. En alguna ocasió es documenten operaris francesos que feien moles per als molins de la ciutat.¹²³ Les moles eren picades quan calia per a millorar-ne el rendiment i allargar-ne la vida útil. Aquesta tasca es feia amb uns martells especials per a aquesta funció, que periòdicament es compraven o reparaven. Un cop gastades o trencades, les moles també eren aprofitades: el 1724 se'n van portar diferents trossos per a fer les cuines dels quaters de la porta d'Espanya.¹²⁴

L'any 1736 es van comprar **vidres** per als finestrons dels salons de la Casa de la Ciutat, sembla que per primera vegada, ja que fins aquell moment se cita sovint la compra de tela o de paper per a tapar les obertures. Més endavant, el 1758, quan es fan obres al palau episcopal, se cita la construcció de 24 bastiments de les vidrieres.¹²⁵

Sens dubte, en aquest apartat hi mereix un lloc especial la **sal**, especialment la procedent de Cardona, que era un producte molt preuat per la seva bona qualitat. Ho veiem clarament l'any 1716, quan el Consolat de la Seu exposa «sobre lo ús de la sal, que los demás pobles circumvehins la tingan de Cardona y esta ciutat la dega tenir de Gerri, de tant mala qualitat, que per çò, si serà útil escriurer en Barcelona par a poder lograr lo pèndrer sal de les salines de Cardona en la mateixa quantitat que la devem pèndrer de las de Gerri».¹²⁶ No obstant això, quan els problemes militars o d'altre tipus impedièren proveir-se de sal de Cardona, també s'anava a Gerri a buscar-ne, com es va fer el 1711 «a Gerri y Morrerres».¹²⁷ El comerç d'aquesta sal estava controlat, i els qui esquivaven aquest control eren castigats.¹²⁸

A més del consum de sal per a donar sabor, per a conservar els aliments i per al bestiar que passava l'estiu a les pastures de muntanya,¹²⁹ també trobem documentada la sal per a altres usos. Així, per exemple, veiem que s'utilitza la sal mòlta per a blanquejar parets, juntament amb la calç,¹³⁰ i l'any 1709, en fer unes obres al forn, es van comprar «tres quintars de sal de Cardona per adobar lo solar de dit forn». Aquesta pràctica, que trobem poc documentada, era ben habitual. Ja Pere Gil ho explica l'any 1601: «La sal compren ensi porcio de foc per raho del calor que te y per esta causa en los forns se posa baix delas llosas ò tovas; part per assaunar lo pa, y part per conservar millor la calor.»¹³¹ Després de veure aquestes múltiples utilitats, podem entendre que els traginers de sal estiguessin exempts de pagar els impostos que es cobraven per a poder travessar la palanca de la ciutat.¹³²

Productes especialitzats

Per la seva singularitat, ja sigui per la complexitat tècnica, l'excel·lència del producte o la dificultat d'enquadrar alguns elements dins d'una classificació estàndard de recursos naturals, hem optat per agrupar algunes notícies documentals soltes referents a diversos productes especialitzats que trobem en la documentació.

Els **rodets de molí** freqüentment eren encarregats a persones properes però especialitzades: el 1671 en va fer dos Joan Guardiet d'Alàs, el 1707 en va fer un el moliner d'Arfa i el 1711 algú d'aquesta mateixa localitat (la mateixa persona?) en va fer dos més. Anteriorment, les dècades de 1630 i 1640, documentem fusters de Sant Llorenç i de Santa Coloma de Queralt per a fer obres al molí (les canals, la tina i tres rodets).¹³³

El 1717 es va pintar la casa de l'Ardiaconat d'Andorra, on s'allotjava el comissari de guerra.¹³⁴ En aquest moment es van comprar un seguit de productes **colorants** (els «colors», tal com surt en la documentació) que ens aporten una informació molt precisa sobre els components de les pintures en aquell moment: verdet, carmí, orpiment, oli de nous, cendres fines blaves, blanquet, goma, safrà fi i «adzercol». ¹³⁵ Més endavant, el 1735, es documenta la compra de vinagre «per fer lo tint per tintar», en un moment en què es potencien i refan alguns elements decoratius de la Casa de la Ciutat, que s'havia ampliat amb un nou saló;¹³⁶ el 1739 es van comprar «quatre dinés de mangra y un topinet per anar a marcar alguns quartos per lo allotjament», i el 1751 se'n va comprar per a les obres de la palanca. Aquell mateix any es va utilitzar blanquet «per posar als caps de las baranas de dita palanca» i, encara més endavant, el 1758, entre altres productes es va utilitzar indià per a pintar alguna part del palau episcopal, que es va renovar profundament en aquell moment.¹³⁷

El 1741, per construir els **gegants** de la ciutat, es van utilitzar diferents materials. A part dels teixits per als vestits i altres elements, creiem que val la pena destacar els productes més singulars per a aquesta construcció, com pigments, coles i altres productes especialitzats. Entre altres, es documenten les despeses per guix, argila (que es va picar i passar per un sedàs), un llençol «per fer lo cartró», fil d'empalomar, gavarrots, aiguacuit, cola de retall «per apalliar lo guix y tela», oli de nous, oli de llinassa, blanquet, goma glasa, goma màstic, indi, carmí fi, una pell d'escat i dues xarpellerses.¹³⁸ El 1755 es van pagar les **perruques** del gegant i la geganta al «parrucaire», i dos anys més tard també es compren les perruques dels mossos que precedien els regidors en els actes protocol·laris al perruquer.¹³⁹

Troblem sovint la compra de productes per a fer **tinta**. El 1736 es va pagar «per fer una topina de tinta, entre gales, vitriol,¹⁴⁰ alum, goma y vi», el 1741 documentem novament la compra de gales i de vidriol romà, el 1748 «gales, caparrós, alum y goma» i el 1753 «vi, gales, goma aràica, vidriol romà, campetxo¹⁴¹ y altres materials». ¹⁴² Entre ells, destaca el vi,

que es compra sovint per posar-lo a la tupina de la tinta, potser per fer-la més líquida o per allargar-la, ja que en alguns casos trobem la compra de tots els ingredients necessaris, però molt més sovint se cita únicament la compra de vi per a posar-lo a la tupina.¹⁴³ Sovint no sabem on s'adquireixen aquests productes, però el 1751 sabem que van ser comprats a la botiga de l'adroguer local Simon Morera.¹⁴⁴

El 1615 es va comprar **pólvora** «a la polvoraira», la qual cosa ens fa pensar que es deuria produir a la ciutat.¹⁴⁵ El 1649, però, es va comprar a un francès (potser a causa de l'ambient bèl·lic d'aquell moment?) i dos anys més tard se'n comprava a Mateu Ponsa, polvorer de la ciutat.¹⁴⁶ La pólvora i el **material pirotècnic**, evidentment, estan clarament relacionats: el 1667 es va comprar pólvora a Esteve Isanta, de Manresa, a qui dotze anys més tard es van comprar carretilles i coets per a celebrar unes festes.¹⁴⁷ El 1758, en les festes d'arribada del bisbe Francisco José Catalán de Ocón, es va utilitzar, per a fer les lluminàries de celebració, pólvora, llenya, teia, fil d'empalomar, cordes, una raima de paper blanc, paper d'es-trassa per a fer trons i carretilles, farina per a «pastetes», pega, oli i sofre i 140 bombes pintades que portaven candeles de sèu en el seu interior. El 1760, novament, es van fer bombes, trons, piules i carretilles. En aquests dos casos, el material va ser elaborat a la ciutat.¹⁴⁸

El dia a dia del funcionament municipal requeria l'ús de **paper**, **llibres** i altres materials d'escriptura. Sovint no s'especifica la seva procedència, però és significatiu, l'any 1729, que es consigní la despesa per a «una raima de paper floret de Gènova, altra raima de paper de la terra, un mas de plomes, un mas de òstia, una lliura de polbos de cartes, que tot se féu portar a l'estiu de Barcelona».¹⁴⁹ La compra de llibres en blanc per a escriure-hi actes, comptabilitat o el que fes falta per a l'administració diària del municipi també es feia habitualment a Barcelona. Així es va fer el 1708, quan trobem que s'havia fet fer el llibre de consells a la capital del Principat, «de paper de mitja marca, de tres quarts de alsada, ab cubertas verdas y los quatra botons de llautó ab sas planxetas està fet ya, sols los gafets són de ferro perquè tant llarchs no se fan de llautó perquè ab molta facilitat se rompan».¹⁵⁰

Les **impressions** que encarregava la ciutat també es feien habitualment a fora. El 1747, per exemple, es va encomanar l'estampació d'un memorial a Mauro Martí, llibreter de Barcelona, i el 1760 es va elaborar una relació de les festes celebrades per a la coronació de Carles III, impresa a Cervera.¹⁵¹ A finals de segle, però, ja documentem impressors instal·lats a la Seu. Algunes enquadracions, però, ja es feien a la ciutat, com quan el 1754 es consignen les despeses «per encodernar 5 llibres entre tiretes, fil y aiguacuit».¹⁵²

L'adquisició de diferents elements de **consum sumptuari** mereixeria un estudi per separat, i encara més la compra d'obres amb pretensions artístiques. La Seu d'Urgell, malgrat el seu poc pes demogràfic, sempre va actuar tenint molt clara la seva condició de ciutat i de capi-

tal i referència urbana d'un ampli territori. Des d'aquest punt de vista, és remarcable el fet que sovint, en assumptes de protocol o en la compra d'objectes sumptuaris, el seu referent primer sigui la ciutat de Barcelona. Significativament, la **roba** que anualment es comprava per fer els vestits dels còsols era enviada des de Barcelona, així com els ventalls que les autoritats duïen a la processó de Corpus.¹⁵³ Només en ocasions en què resultava impossible el proveïment des de la capital del Principat es buscaven alternatives: l'any 1713, en plena Guerra de Successió, la roba dels còsols es va haver de comprar a Calaf.¹⁵⁴

També resulta d'interès l'estudi del **mobiliari i decoració** de la Casa de la Ciutat, especialment de les seves sales nobles. Només a títol d'exemple citarem la compra d'«una dotzena de cadires de vaqueta negra y un bufet [...] per adornar lo quarto nou se a fabricat demunt la iglesia de Nostre Pare Sant Francesch». Aquesta sala va ser decorada alhora amb diferents mapes comprats a un francès que van ser col·locats en barres pintades de color blau i rematades amb uns poms daurats, tasques que va realitzar el daurador de la ciutat Josep Soler. Aquesta sala també disposava d'una taula de noguer.¹⁵⁵

Alguns apunts sobre tècniques i elements constructius

Creiem que val la pena incidir en alguns aspectes concrets referents a tècniques i elements constructius que la documentació ens ha permès concretar de forma molt precisa. Trobem una certa jerarquia en les formes constructives, de més o menys qualitat en funció de l'ús a què estiguessin destinades. És significatiu, per exemple, que se citi «la paret de pedra y brosa que's trobe devant la paret de cals y arena en la parada del torrent de la Óssa, per resguardo del riu Segre». Observem com de vegades es fan paviments amb una mescla de calç, guix i arena, i veiem també unes tècniques a mig camí entre les parets amb argamassa i les parets seques, que sovint no tenim en compte. El 1757, per exemple, es va fer una paret de pedra, terra i gleves a la sèquia del molí.¹⁵⁶

És realment interessant l'anàlisi de les obres de la palanca, especialment dels anys 1732 i 1751. Trobem la preparació d'un fonament amb un encofrat, per la qual cosa es van embetumar algunes dogues amb una barreja de pega i greix (suposem que per impermeabilitzar-les de l'aigua del riu), i l'ús de pedres picades, transportades amb baiards, algunes d'elles també embetumades amb aiguacuit, que s'unien amb gafes de ferro. Aquestes gafes eren col·locades utilitzant oli com a lubricant i plom per a unir-les. La fusta de la palanca, en algunes ocasions, era pintada i embetumada en segons quines parts amb oli de llinassa, mangra, blanquet i quitrà (fet amb greix, oli, estaldiny i pega).¹⁵⁷

Un altre element que trobem en la documentació és la construcció de ventalles i encerats, per als quals es compra sovint paper, veta i tela. Es tracta d'uns elements instal·lats a les finestres

en lloc de vidres, que permeten que passi la claror però eviten els corrents d'aire. Així, el 1720 es comprava tela, paper, «ranisos» i veta per als encerats de les finestres i finestrons de la Casa de la Ciutat; uns anys més tard es pagava un daurador per pintar les ventalles de color verd, i en el mateix moment es van arreglar i fer altres ventalles al cap de l'escala de casa de la Ciutat, per la qual cosa van ser necessàries, entre altres, vuit-centes tatxes de sedàs. En altres ocasions documentem la compra de veta i tatxes «per posar uns papés a la galeria».¹⁵⁸ Hem vist com l'any 1736 es van comprar vidres per tapar aquestes obertures per primera vegada.¹⁵⁹

Un «mapa de proveïments»

El buidatge d'aquesta sèrie documental ens permet tenir una primera aproximació a un mapa de proveïments de la ciutat durant aquest període. Si aquest estudi pogués ser complementat amb altres de similars per a moments anteriors o posteriors, podríem analitzar els canvis i continuïtats, per exemple, amb relació a una frontera que es va anar tancant progressivament durant segles; possiblement l'estudi d'èpoques anteriors ens aportaria una major presència de comerç transpirinenc que, de totes maneres, resulta difícil de copsar en la documentació municipal. Hem de tenir en compte que, sovint, els productes eren comprats a comerciants i botiguers de la Seu, la qual cosa ens impedeix conèixer la procedència d'alguns d'aquests elements. Sens dubte, si es conservés la documentació comptable d'aquests comerciants podríem tenir un coneixement molt més aprofundit sobre les seves xarxes de contactes comercials i sobre l'origen d'alguns d'aquests productes, tal com podem comprovar en l'interessantíssim estudi que mossèn Pere Pujol va elaborar sobre el mercader urgellenc Antoni Janer i Catà, de finals del segle XVI.¹⁶⁰

En tot cas, sembla que podem definir tres «corones» en funció de la distància a què es troba l'origen dels recursos consumits a la Seu d'Urgell. Una primera, que sovint hem de deduir perquè no s'especifica en la documentació, en la qual trobaríem els elements de més estricta proximitat. A més de les produccions agràries del terme municipal, aquesta categoria inclouria alguns productes procedents del riu, com la pedra o l'arena, del seu entorn, com llenya, vímens o trosses, o d'altres partides del terme, com la terra i argila del Firal. Igualment, hem de tenir en compte elements com les pells i el greix que s'obtenia del bestiar sacrificat a l'escorxador municipal i altres recursos procedents de la caça, la pesca o la recol·lecció, que difícilment trobem documentats.

Una segona corona, que podríem delimitar al voltant d'una dotzena de quilòmetres en línia recta al voltant de la ciutat, proporcionava la majoria de productes que no es trobaven disponibles més a prop. Aquí hi hem d'incloure la fusta de mida gran (dels boscos d'Estamariu, Arcavell i el Cadí, especialment d'Adraén), també la fusta serrada (sobretot de les

molines de Lletó i d'Adraén, però també procedent de Sant Julià o de la Vansa), arbres per a plantar (de Fontelles, Cornellana, Ansovell, Adraén, Castellbò, Llirt, Calbinyà o Bescaran) i bona part dels materials de construcció, com la pedra picada (procedent de la pedrera de Torres), la calç (Tost destaca especialment com a proveïdor), el guix (de Tost i de Noves) o la llosa (principalment d'Arcavell, i també, posteriorment, d'Argolell). També alguns elements vinculats als molins, com les moles i els rodets, que eren fets sovint per persones d'Estamariu, Alàs, el Pla de Sant Tirs o Arfa (tot i que en alguna ocasió es documenten professionals de llocs més allunyats, com Sant Llorenç o Santa Coloma de Queralt). Alguns elements concrets s'escapen lleugerament d'aquesta distància, com els claus de Martinet, els galls dindis comprats a Cerdanya o els pernils i formatges d'Andorra.

Finalment, hem de tenir en compte els productes portats de més lluny, sigui d'una distància mitjana (com la sal de Gerri i, singularment, de Cardona, o el vi de Vallbona i Gratallops) o, molt especialment, portats directament de Barcelona (el paper, la cera, la roba, palmes i ventalls dels còsols, la xocolata...).

Conclusions

L'estudi de la comptabilitat municipal ens ha permès reconstruir part del dia a dia de la Seu d'Urgell al segle XVIII. Aquesta anàlisi ens mostra una realitat caracteritzada per un aprofitament sorprenentment intensiu dels recursos: tot té una utilitat i és aprofitable. Aquesta mateixa realitat es manifesta en la reutilització dels materials i en les compres a segona mà. Sempre que es desfeia alguna obra i es podia aprofitar algun tipus de material, aquest era conservat per a ocasions futures.¹⁶¹ Igualment, la reutilització es produïa sempre que era possible, ja fos per a adreçar claus vells per a fer obres, com es va fer el 1651, com per a aprofitar les dogues de les tines velles per a enfustar la palanca, com el 1671 o, fins i tot, utilitzar draps dolents «per adobar lo cup del molí», suposem que per a impermeabilitzar-lo.¹⁶²

Les dificultats de transport, evidents per les distàncies i l'estat de les comunicacions, no impedi en cap cas el comerç ni el proveïment dels més diversos productes a mitjana i llarga distància. En canvi, en temps de guerra les circumstàncies podien provocar canvis en els punts d'abastiment d'alguns productes. Ho veiem clarament durant la Guerra de Successió, quan cal anar a buscar sal a Gerri perquè Cardona es troba assetjada, i es compra la roba dels còsols a Calaf perquè Barcelona també ho està.

Hem de tenir en compte que l'estudi analitza la despesa municipal, no pas la d'un nucli familiar, on evidentment les necessitats bàsiques d'alimentació i vestir devien fagocitar la immensa majoria dels recursos econòmics. Tot i tenir en compte l'autoabastiment de la majoria de famílies amb productes per al consum quotidià, la compra d'alguns articles sí que im-

plicava el pagament en metàl·lic. Aquests, però, difícilment apareixen en la documentació, si no és de forma secundària, com en la compra d'unes balances el 1726 «per pesar harròs, fideus y demás que convinga».¹⁶³ En aquest sentit, és significatiu que, encara que sigui de forma molt puntual, documentem el treball fet per dones, ja sigui en els àmbits de la cuina i de la neteja o en el tractament de materials fibrosos i de cistelleria, com el cànem, la palla o els vímens.¹⁶⁴

Finalment, volem reivindicar la Seu d'Urgell com una capital d'una considerable àrea territorial, un referent urbà a nivell econòmic i simbòlic que, a més, actuava com a intermediària entre els productes de muntanya, reconeguts com a articles de bona qualitat (com la fusta del Cadí, els arbres per a plantar procedents de pobles d'alçada o, molt especialment, els formatges i pernils d'Andorra) i les mercaderies portades des de Barcelona, exponent de les modes i tendències internacionals d'aquell moment. Segurament, la presència a la ciutat de càrrecs i institucions tan rellevants com el bisbe d'Urgell o el Capítol de canonges de la catedral provocava una reacció en el govern municipal que reivindicava i manifestava exteriorment el seu poder i les seves atribucions, ja fos amb la vestimenta corporativa dels magistrats locals, amb les qüestions de protocol en els actes públics o en les obres de construcció i decoració de la Casa de la Ciutat, plena de referències als lligams de la Ciutat amb la monarquia i amb l'antiguitat clàssica, amb l'objectiu de legitimar i perpetuar el seu poder.¹⁶⁵

Notes

1. Vegeu-ho, per exemple, amb la pràcticament nul·la presència de la Seu d'Urgell en diferents publicacions sobre les xarxes urbanes catalanes en època moderna. Jaume DANTÍ (coord.) (2005), *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya Moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau; *id.* (2012), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona, Rafael Dalmau; *id.* (coord.) (2015), *L'articulació del territori a la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau.
2. En cap cas incorporarem la relació completa d'albarans referents a un mateix concepte en dates diferents, que creiem absolutament innecessària, ja que la voluntat d'aquest article és mostrar la diversitat de recursos obtinguts i les seves procedències, no pas la seva quantificació o reiteració en el temps. En tot cas, quan es tracti d'un element destacat o que no és habitual, s'especificarà on correspongui.
3. La documentació municipal de la Seu d'Urgell es conserva a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. Per tal de simplificar les cites, sempre ens hi referirem únicament amb les sigles ACAU seguides de la corresponent referència documental. En cas que es tracti d'un fons diferent del de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell, s'indicarà oportunament on correspongui. Quan citem les definicions contingudes en el *Diccionari Català Valencià Balear* d'Alcover i Moll ho farem amb les sigles DCVB.
4. Josep IGLÉSIES (2002), *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva geografia de Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana de Geografia, p. 228. L'any 1790 s'especificava que es feia transport de fusta pel riu Segre, però més avall de la Cerdanya. Vegeu-ho a Salvador VIGO; Xavier PUIG (1999), *La Cerdanya de finals de segle XVIII vista per Francisco de Zamora*, Tremp, Garsineu, p. 27.
5. Lluís OBIOLS PEREARNAU (2014), «Raiers i canons l'any 1705», *Lo Banyut*, 28, p. 13-16.
6. Sobre aquest tema, vegeu Montserrat INIESTA; Albert VILLARÓ; Carles FEIXA (1997), *El temps dels rais a la ribera del Segre. Entre bosc i lo riu hi passava la vida*, Tremp, Garsineu. El 1715 Tomàs Font, pagès de Coll de Nargó, prometia al governador militar de la plaça de Castellciutat «que dins lo termini de tres mesos, poch més o menos, portarà una fe o relació del

lloch o llochs que vendrà la fusta que se'n portarà per lo riu de Segre avall, y aquella no traurà del present Principat de Catalunya». Vegeu-ho a Arxiu Històric de Lleida, Districte Notarial de la Seu d'Urgell, notari Anton Cassany, sign. 559 (any 1715), fol. 334v.

7. ACAU, albarans de 23 d'octubre de 1709, 18 de juny de 1710 i 26 de setembre de 1732.
8. ACAU, albarà de 16 de novembre de 1718.
9. ACAU, albarans de 9 d'abril de 1712 i 1 de setembre de 1750, (fusta d'Arcavell, entre molts altres); racional 1661-1698, fol. 98 i albarà d'1 d'agost de 1720 (fusta del Cadí); albarà de 7 de juny de 1712 (fusta de Fòrnols, Morters i Anserall). Significativament, quan s'acorda fer un pont de fusta el 1777, s'especifica que «la fusta de que se deu fer-se la palanca deu ser de la de Cadí». ACAU, arrendaments de drets municipals, 25 de novembre de 1777.
10. ACAU, albarà de 23 d'octubre de 1731. Es tracta respectivament de les peces horitzontals i verticals d'un bastiment. Les documentem així el 1731, en portar fusta d'Adraén per a un portal. Vegeu-ne les descripcions a DCVB (entrades CAPÇAL i CUIXERA).
11. Creiem que descriure cada una d'aquestes tipologies allargaria innecessàriament aquest apartat. Vegeu les descripcions de la majoria d'aquestes denominacions a DCVB.
12. El febrer de 1508 els canonges de la Catedral de la Seu van donar la facultat a Jaume Artedó, de la Seu d'Urgell, per a construir «unam molinam de sarrar fusta» al terme de Lletó, «cum bassa ad recollendum aquam, casale, cabanam vel domum construendam», a canvi d'un cens anual que es pagaria en forma de posts. Vegeu-ho a Arxiu Capitular d'Urgell, Regestrum Capituli 1498-1508, fol. 296v-297.
13. L'any 1645, Pere Antoni Torà, d'Adraén, apareix com a concessionari d'«una molina serradora sive quoddam molendinium serrandi quecumque ligna, sive postes y altres fustes [...] al Ubach, al cap de la aygua del molí fariner del Macip». Aquest establiment confrontava «ab oriente cum rupe sive Roch del Castellot, a meridie com itinere publico cunti a dicto loco de Draent a la Bòfia [...] et a certio cum rupe sive Roch de les Carandes». Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volum 113 (*Liber precariorum in vicecomitatu Castriboni*, any 1645). La molina d'Adraén la trobem citada en la documentació municipal de la Seu des del 1674. Vegeu-ho a ACAU, racional 1661-1698, fol. 142v. El 1748 Jacinto Timoneda, d'Adraén, demanava poder continuar amb la possessió dels dos molins que tenia a la partida de les Moles, un de fariner i un de serrar fusta, accionats amb l'aigua del torrent de Sant Salvador. Vegeu-ho a Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Batllia General (Batllia Moderna), volums, sign. 244 (volum del Reial Patrimoni de 1748), fol. 762v.
14. ACAU, racional 1661-1698, fol. 63 (posts comprades a la molina de la Vansa i a la molina de Lletó). L'any 1709 se cita la venda d'una molina serradora en terme de Cornellana, a la partida del bosc. No tenim clar que aquesta sigui la molina de la Vansa, però en tot cas ens demostra l'existència de diversos establiments destinats a serrar fusta en diferents poblacions, que a data d'avui encara no coneixem amb precisió. Arxiu Històric de Lleida, Districte Notarial de la Seu d'Urgell, notari Pere Dalmau, sign. 536 (any 1709), fol. 217.
15. ACAU, racional 1529-1552, fol. 187 (posts comprades a Sant Julià i a la Vansa); racional 1661-1698, fol. 51 (116 posts comprades al Ruf d'Ars).
16. És el cas de les posts comprades a Fòrnols el 1713, del pagament a Josep Virgili, serrador d'Alàs «per serrar los rulls» per a fer posts o dels serradors d'Estamariu que el 1751 van fer 43 bigues per a la palanca. ACAU, albarans d'1 de març de 1713, 20 de setembre de 1718, 15 de març de 1720 i 21 de maig de 1751.
17. ACAU, albarans d'1 de desembre de 1759 i 3 de juliol de 1757.
18. ACAU, albarans de 15 d'agost de 1728, 12 de març de 1733 i 30 de setembre de 1730.
19. ACAU, racional 1661-1698, fol. 116 (dos rodets de fusta de roure l'any 1671); albarans de 20 d'abril de 1729 (arbres dels rodets del molí, de roure), 1 d'octubre de 1721 (deu barrons de roure per a portar les moles al molí) i 9 de març de 1755 (un tros de noguer i un tros de dogo de roure per a diferents reparacions al molí). Sobre les maces d'alzina, vegeu ACAU, albarans de 5 de març de 1740 i 8 d'octubre de 1742. La referència a l'ús de la fusta de boix, a Joan Bada i Elias (1982), «Una memòria per a la promoció de l'Alt Urgell (1779)», *Pedralbes*, 2, p. 171.
20. ACAU, albarà de 10 d'abril de 1723. També el 1736 i 1737 el corregidor ordenava plantar arbres. Vegeu-ho a ACAU, albarans d'1 de maig de 1736 i 7 de març de 1736.

21. ACAU, albarans de 10 de juny de 1703, 1 de maig de 1720, 16 d'abril de 1721, 10 d'abril de 1723, 1 d'abril de 1749, 2 de març i 3 d'abril de 1757.
22. ACAU, albarà de 10 d'abril de 1723.
23. ACAU, albarà de 6 de febrer de 1726 (lledoners al portal de Cerdanya). En el cadastre de 1716 s'identifica la parcel·la de davant del portal de Tredós com una terra erma que «serveix de plasa al dit portal». ACAU, Cadastre de 1716, assentament 671.
24. Els perpals que es van fer servir per a plantar els arbres es van llussiar el 1723. ACAU, albarà de 10 de març de 1723. ACAU, albarà de 10 d'abril de 1723 (cordill per a plantar arbres).
25. ACAU, albarans de 10 d'abril i 1 de juny de 1723, 6 de febrer de 1726, 5 d'abril de 1741 i 1 de maig de 1749.
26. ACAU, albarans de 31 de desembre de 1723 («aver escoronat lo abre gros de Sant Ermengol»), 30 de gener de 1724 i 30 d'abril de 1740.
27. ACAU, albarans de 2 de juny de 1720, 30 d'abril de 1728, 30 d'abril i 3 de setembre de 1740.
28. Vegeu una cita a enramar i encortinar, el 1478, a ACAU, Consells 1431-1509, fol. 378v. El 1661 es va consignar la despesa per a «posar los pins y enramada de tota la ciutat» per Sant Ot. ACAU, racional 1661-1698, fol. 7. Pins portats de Calbinyà a ACAU, albarà de 9 de febrer de 1760.
29. Vegeu, entre molts altres exemples, ACAU, albarà de 7 d'agost de 1744. Les despeses per a fer les peixeres són pràcticament anuals, ja que les riuades constants del Segre i el Valira les destruïen amb una enorme facilitat. Sobre el funcionament del pou de gel vegeu, en aquest mateix volum, Lluís OBIOLS PEREARNAU; Carles GASCÓN CHOPO, «El proveïment de gel a la Seu d'Urgell, segles XVII-XIX».
30. ACAU, albarà de 4 de gener de 1756.
31. ACAU, albarà de 2 de juliol de 1721 (barraca de rama). ACAU, albarà de 3 de desembre de 1732 (fogueres per a celebracions. Sobre aquest tema, vegeu també Carles GASCÓN CHOPO; Lluís OBIOLS PEREARNAU (2018), «La celebració de la Pau de Viena de 1725 a la Seu d'Urgell i Organyà», *Interpentes*, V, en preparació. Joan BADA I ELIAS, «Una memòria per a la promoció», p. 171 (fulla de freixeres i oms per a alimentar el bestiar).
32. ACAU, albarans de 28 de desembre de 1708 i 11 d'agost de 1735. Arxiu Capitular d'Urgell, contractes, capsa 34 (any 1545).
33. ACAU, racional 1661-1698, fol. 7; ACAU, albarà d'1 de març de 1713.
34. Entre molts altres casos (les lluminàries eren habituals en dies de festa o en celebracions per victòries militars, coronacions de reis, entrades de bisbes, etc.) vegeu Carmen Xam-Mar Alonso (2014), «Festa, imatge i poder: les celebracions per l'entronització de Carles III a la Seu d'Urgell (1760)», *Pedralbes*, 34, p. 179-204. Vegeu també Carles Gascón Chopo; Lluís Obiols Perearnau, «La celebració de la Pau de Viena...»
35. ACAU, albarà de 18 de juny de 1730.
36. ACAU, arrendaments de drets municipals, arrendament de la buscalla de 1774, per exemple («lleña, forcades, teya y carbó dels forasters» que en portaven a vendre a la ciutat); albarà de 4 de desembre de 1744.
37. ACAU, albarans de 12 de juliol de 1730, 2 de setembre de 1731 i 5 de juliol de 1747. També el 1750 es van comprar paneres per posar terra a la carreta. ACAU, albarà de 8 de juliol de 1750. Tot i que les balances eren habitualment de vímens, el 1748 es van fer «tres canastrons de balances de fusta per pesar cireres y altres coses». ACAU, albarà de 2 d'agost de 1748. ACAU, albarà d'1 de novembre de 1752 (paneres de bedoll).
38. ACAU, albarans de 23 de gener de 1730, 1 de setembre i 1 de desembre de 1750.
39. ACAU, albarans de 25 d'abril de 1729 i 23 de novembre de 1733. La riscla és la part llenyosa del cànem o del lli, un cop trossejada i separada de la fibra (DCVB).
40. ACAU, albarans de 10 de març de 1753 (fil d'empalomar) i 28 de juliol de 1755 (estopa).
41. Vegeu, per exemple, un contracte d'aprenentatge d'espardenyer a Arxiu Històric de Lleida, Districte Notarial de la Seu d'Urgell, notari Josep Dalmau i Marquès, sign. 582 (any 1710), fol. 285v-286. Vegeu els espardenyers a ACAU, cadastre de 1716, assentaments 83, 121, 149, 159, 162, 217, 372, 475, 805 i 813.

42. ACAU, Consells 1513-1578, fol. 98. ACAU, racional 1598-1653, fol. 570. Encara a mitjans de segle xx l'Ajuntament comprava les palmes perquè els regidors assistissin a la processó del Diumenge de Rams. Vegeu-ho a ACAU, Registre de factures, any 1961, assentament 221.
43. ACAU, racional 1598-1653, fol. 602 (any 1652, traginer de Tarragona); racional 1661-1698, fol. 2 (home de Cubells); ACAU, albarà de 7 d'abril de 1701 (traginer de Sant Joan Despí).
44. ACAU, albarans d'1 de juny de 1723 i 3 d'agost de 1727.
45. ACAU, Correspondència, 1715, gener 27 (Esteve de Manegat, des de Puigcerdà, demana una llista de tota la pega que hi ha a la ciutat, i si hi hauria persones que en volguessin fabricar); albarans de 14 de juliol de 1731, 8 de desembre de 1732 i 21 de maig de 1751. La pega per a marcar el bestiar, a ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 25.
46. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 25. Sobre l'oli de ginebre, especialment la seva comercialització a principis de segle xx per part de trementinaires, vegeu Joan FRIGOLÉ REIXACH (2005), *Dones que anaven pel món. Estudi etnogràfic de les trementinaires de la vall de la Vansa i Tuixent*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 91, 143, entre altres.
47. ACAU, albarans de 8 de desembre de 1732, 6 de juny de 1741 i 21 de maig de 1751.
48. ACAU, albarà de 28 de novembre de 1716.
49. ACAU, albarà de 30 de juliol de 1718. En altres casos se cita directament la palla per a dormir, possiblement sense màrfegues. El 1747, quan es van portar dos reclusos presos a Puigcerdà, es va comprar palla «per dormir los presos en la presó». ACAU, albarà de 10 de gener de 1747.
50. ACAU, albarans de 3 de juliol de 1719 i 1 de juliol de 1741 (pagament a Maria Mireta de Toloriu, «per aver adobat dos cadires de palla»).
51. ACAU, albarans de 20 d'abril de 1729 (molsa per a a les canals), 10 de març de 1723 (gleva) i 1 d'octubre de 1751 (brossa).
52. ACAU, albarans de 2 de setembre de 1753 («netejar y amidonar los cabesos y polaines dels dos mosos») i 6 de març de 1719 (compra de «sis plomes y tres pans de hòstia»).
53. ACAU, albarans de 15 d'octubre de 1719 i 21 de maig de 1751.
54. El 1787 s'informava que «el vino se introduce de la Seo de Urgel y su ribera, cuasi todo el que se consume de Bellver hasta el Puente de Bar». Salvador VIGO; Xavier PUIG, *La Cerdanya de finals de segle XVIII...*, p. 130.
55. ACAU, albarans de 9 de gener de 1747 (malvasia) i 21 d'abril de 1699 (vi de Gratallops); Racional 1661-1698, fol. 309 (vi de Vallbona, any 1696).
56. ACAU, Correspondència, 1713, desembre 14. Vegeu també ACAU, albarans de 31 de desembre de 1713 (portar peres i «fer dos caixetes per a portar fruita al camp»), 3 de novembre de 1717 i 24 de gener de 1751. Sobre els obsequis de peres que feia l'Ajuntament de la Seu d'Urgell, vegeu Carmen XAM-MAR ALONSO; Lluís OBIOLS PEREARNAU (2017), «Una taula ben servida. Els regals institucionals de la municipalitat de la Seu d'Urgell (primera meitat del segle XVIII)», *3r Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*, la Seu d'Urgell, 2017, en premsa.
57. Ja al segle XVI, les peres eren un dels productes amb què s'obsequiava els virreis de Catalunya quan visitaven Puigcerdà en temps de quaresma. Vegeu-ho a Salvador GALCERAN VIGUÉ (1977), *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 23. El 1787 Francisco de Zamora especificava que *hay muchas y excelentes peras, de que se hace comercio*. Salvador VIGO; Xavier PUIG, *La Cerdanya de finals de segle XVIII...*, p. 157. Vegeu una visió ben recent sobre les peres cerdanes a Marc MARTÍNEZ (2012), «La pera de Puigcerdà», *CadiPedraforca*, 12 (primavera-estiu), p. 92-93.
58. ACAU, albarà de 2 d'agost de 1748 (cireres); cadastre de 1716, assentament 976 (en el moment de valorar la parcel·la —que fa referència a la casa de Santa Magdalena—, s'especifica que hi ha vuit noguers grans); arrendaments de drets municipals, arrendament de la fruita i verdura, 30 de setembre de 1783, entre altres (venda de fruita seca i de bolets).
59. ACAU, albarà de 20 de juny de 1733. Sobre la xocolata, vegeu Carmen XAM-MAR ALONSO; Lluís OBIOLS PEREARNAU, «Una taula ben servida...».
60. ACAU, albarans de 28 de juny de 1715 i 27 d'agost de 1725 (bestiar comprat a Arcavell), 1 de gener de 1742 (galls dindi; el 1787, en parlar de Cerdanya, es deia que *es mucha la abundancia de galipabos, y se extraen en considerable número*

para el Vallés, donde los engordan, para venderlos después en Barcelona. Salvador VIGO; Xavier PUIG, *La Cerdanya de finals de segle XVIII...*, p. 136.) i 8 de gener de 1737 (perdius comprades al caçador de Castellciutat).

61. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 25.
62. ACAU, albarans de 5 de desembre de 1721 i 19 de gener de 1734.
63. Sobre els saludadors, vegeu aquesta interessant anotació que en fa el DCVB: «El saludador és un personatge conegut a totes les comarques entre gent rústica; abans tenia gran prestigi, però actualment hi ha poca gent que hi cregui. Diuen que les circumstàncies principals que confereixen a una persona la qualitat de saludador, són: haver nascut a les dotze de la nit de Nadal; tenir una creu, a vegades doble, sota la llengua; ésser el setè fill d'un mateix sexe tingut d'un mateix matrimoni. Uns saludadors pretenen tenir la virtut de guarir les cremades, altres les mossegades de gos rabiós xuclant la ferida del mossegat; alguns diuen que poden apagar un foc gran amb una bufada, i fins i tot que poden entrar dins un forn encès sense cremar-se; n'hi ha també que saben quants de cadells farà una truja o una gossa o altres animals.»
64. ACAU, albarans de 7 de juny de 1722, 14 de maig i 11 d'agost de 1735.
65. ACAU, racional 1661-1698, fol. 12. Vegeu Carmen XAM-MAR ALONSO; Lluís OBIOLS PEREARNAU, «Una taula ben servida...». Específicament sobre el formatge a Andorra, vegeu Joan RIERA I SIMÓ (1981), *Dels vells formatges andorrans*, Andorra, editorial Andorra.
66. ACAU, Llibre de les Usances, Privilegis i Immunitats de la Ciutat d'Urgell, fol. 18 (assentament 60); consells 1617-1657, fol. 3.
67. ACAU, consells 1431-1509, fol. 121 (any 1445, acord per a tancar la taula de «la peschateria del pex fresch de mar», perquè el peix estigui segur).
68. Sobre la situació en aquell moment a l'entorn de la Seu d'Urgell, vegeu Erola SIMON LLEIXÀ; Lluís OBIOLS PEREARNAU (2014), *Catàleg de l'exposició «Entre Àustries i Borbons. La Guerra de Successió a la Cerdanya i l'Urgellet»*, Ajuntament de Puigcerdà i Ajuntament de la Seu d'Urgell.
69. ACAU, consells 1579-1617, fol. 654; arrendaments de drets municipals, arrendament de les tendes de 1774; albarans de 14 de setembre de 1713 i 15 de desembre de 1701. Ja el 1437 s'ordenava «que no y age ninguna persona de la ciutat ni estranya que gos desfer parets per a cerquar caragolls». ACAU, Consells 1431-1509, fol. 46.
70. ACAU, albarà de 14 de març de 1729. La casa de Fèlix Farreres es troba descrita a ACAU, Cadastre de 1716, assentament 312.
71. Vegeu, sobre aquest tema, Carme BATLLE; Katia KLIEMANN (1982), «Contribució a la història dels oficis a la Seu d'Urgell: els carnisers (1250-1350)», *Urgellia*, V, p. 221-279.
72. ACAU, Cadastre de 1716, assentament 199.
73. Arxiu Històric de Lleida, Districte Notarial de la Seu d'Urgell, notari Josep Dalmau i Marquès, sign. 581 (any 1710), fol. 18v-19.
74. Joan BADA I ELIAS, «Una memòria per a la promoció...», p. 172.
75. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 25.
76. ACAU, albarans de 8 d'octubre de 1718, 19 de juny de 1719, 4 de març de 1731 i 1 de setembre de 1755. Els boters, a ACAU, cadastre de 1716, assentaments 11 i 364.
77. ACAU, albarans de 5 de juliol de 1725 i 8 d'octubre de 1735.
78. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 24 (any 1696); racional 1661-1698, fol. 4 entre molts altres (candeles per a la tropa). ACAU, albarans de 20 de desembre de 1712, 13 de març de 1715 i 29 de maig de 1756.
79. ACAU, albarans de 8 de desembre de 1732 i 21 de maig de 1751.
80. ACAU, arrendaments de drets municipals, arrendament del dret del sabó, cansalada, formatge i claus de 1774.
81. ACAU, albarans de 3 de desembre de 1713 i 2 d'agost de 1753, entre altres.
82. ACAU, albarà d'1 de febrer de 1712.
83. ACAU, consells 1708-1715, fol. 78-78v. Ot Farràs era adroguer. Vegeu-ho a ACAU, Cadastre de 1716, assentament 227.
84. ACAU, albarà de 6 de març de 1719.

85. ACAU, albarans de 8 de desembre de 1732 (embetumar pedres de la palanca), 6 de juny de 1741 (gegants) i 1 de maig de 1754 (enquadernar llibres).
86. Forn de calç a Bell-lloc: Arxiu Capitular d'Urgell, contractes, capsa 34 (any 1448) i capsa 33 (any 1498). ACAU, albarà de 22 de febrer de 1701 (forn de calç a Cerc). L'any 1513 es van fer sengles contractes per a construir forns de calç a Cerc i a Estamariu. Vegeu-ho a Arxiu Capitular d'Urgell, contractes, capsa 34.
87. ACAU, racional 1598-1653, fol. 314. Podríem arribar a fer una llista dels principals proveïdors d'aquest producte, que es van repetint al llarg dels anys i que deduïm que deuriem dedicar-se amb una certa intensitat a l'elaboració i comercialització de calç.
88. ACAU, albarans de 10 de juny de 1703, 4 de novembre de 1727, 1 de gener de 1729, 17 de març de 1741, 2 de desembre de 1754, 3 de desembre de 1755 (morter de calç i arena) i 4 de juny de 1757 (portar arena a les basses de la calç).
89. Arxiu Històric de Lleida, Districte Notarial de la Seu d'Urgell, notari Josep Dalmau i Marquès, sign. 584 (any 1712), fol. 145v-149. Es tracta de les condicions de la construcció de «la obra fahedora en un fortí ja comensat en lo castell de Ciutat, anomant Santa Isabel, que mire al camí real qui va a Ballestar».
90. ACAU, albarans de 2 de juliol de 1718 (blanquejar) i 23 de novembre de 1733 (calcinada dels empedrats).
91. El 1701, entre molts altres exemples, es va comprar guix a Tost i a Noves. ACAU, albarà de 21 d'abril de 1701. «Tost havia cuït molt de guix, arran de la bondat de la pedra guixera que tenia a l'abast; un producte que comercialitzava, més que res, a Organyà i a la Seu. L'animal de càrrega amb què l'hi transportaven era el ruc, sempre en rècules de mitja dotzena en amunt per tal de rendibilitzar el viatge.» Josep ESPUNYES (2001), *Segrada. Motarrots i llegendes de l'Alt Urgell*, Barcelona, Abadia de Montserrat, p. 122.
92. ACAU, albarà de 24 de gener de 1758.
93. ACAU, albarans de 3 de setembre de 1727 (cantonades del portal), 6 de juny de 1729 (blanquejar), 21 d'abril de 1701 i 1 de desembre de 1730 (porgadors i sedassos).
94. Cal Xiroy d'Arcavell, a Laia CREUS i GISPERT (2013), *Arcavell. Un poble de muntanya i fronterer*, la Seu d'Urgell, Salòria, p. 158. A ACAU, albarà de 31 de desembre de 1715, se cita la compra de llosa a Joan Tarralló, d'Arcavell. Sobre cal Tarralló, vegeu Laia CREUS i GISPERT, *Arcavell. Un poble de muntanya...*, p. 119. Llosa d'Argolell a ACAU, albarà de 4 de juny de 1757. Sobre el lloser de cal Cotet de la Farga, vegeu Jordi PASQUES i CANUT; Lluís OBIOLS i PEREARNAU (2006), «Llosaires, esfulladors de penyes», *CadíPedraforca*, 1 (tardor-hivern), p. 52-55.
95. ACAU, albarans de 30 d'abril de 1719 (Pujolet de Sant Julià) i 1 de juny de 1750 (llosador de Nabiners).
96. ACAU, albarà de 2 d'abril de 1720 (una pedra picada per a l'escala de la Casa de la Ciutat).
97. ACAU, albarans de 12 de novembre de 1727 i 5 de gener de 1733.
98. ACAU, albarans de 28 de febrer de 1723 (empedrar el carrer de Capdevila), 19 d'abril de 1741 (coberts del carrer Major) i 23 de novembre de 1733 (empedrar el llit del riu, sota la palanca).
99. ACAU, albarà de 24 d'octubre de 1740.
100. ACAU, albarans de 30 de setembre de 1724, 20 de setembre de 1728 i 8 de desembre de 1725.
101. ACAU, albarà de 4 de setembre de 1754 (treure rocs i arena de la sèquia). El 1725 es va fer notar que la sèquia estava carregada d'arena i, per tant, no permetia que hi baixés prou aigua. ACAU, actes 1715-1731, p. 330-331. ACAU, albarà d'1 de juliol de 1738 (portar arena i porgar-la a la bassa de la calç).
102. ACAU, albarans de 16 de maig de 1758 (arena per a empedrar), 6 d'agost de 1726 (arena a la palanca) i 6 de juny de 1727 (adobar una arenera).
103. ACAU, albarà de 20 de febrer de 1709. Entre molts altres casos, vegeu algunes cites a terraplenar carrers i places a ACAU, albarans de 12 de gener i 3 de febrer de 1723.
104. ACAU, albarans de 16 de juliol de 1719, 3 de març de 1721, 20 d'agost de 1726 i 4 d'octubre de 1734.
105. ACAU, Racional 1529-1552, fol. 231v, 243. Vegeu els contractes fets el 1544 i el 1545 amb Joan i Francesc Joli, germans, i Francesc Joli, fill de Joan, tots de Tàrraga, on es comprometien a «fer teula bona e rebedora, de la forma e mesura de la que han feta en la vila e terma de Senahuga, en lo forn hon ja se acostumave fer, prop lo Firal», així com el contracte per a proveir-los de llenya, l'any següent, a Arxiu Capitular d'Urgell, contractes, capsa 34.

106. Joan SANTANACH I SOLER; Montserrat SUÑOL I FERRER (1998-1999), «L'obra de terra cuita a l'Alt Urgell», *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, núm. 63 (1998), p. 20-35; núm. 66 (1999), p. 28-36; núm. 67 (1999), p. 29-39.
107. ACAU, albarà de 2 d'octubre de 1758.
108. ACAU, albarans de 18 de juny de 1756 i 24 de gener de 1758 (compra de maons i rajoles), 3 d'octubre i 3 de novembre de 1755 (basses dels terrissaires) i 3 de desembre de 1713 (vaixella per a la casa del governador); racional 1598-1653, fol. 368 (canons envernissats). En el cadastre de 1716 trobem documentats dos «mestres de vaixella». Vegeu-ho a ACAU, cadastre de 1716, assentaments 13 i 401.
109. ACAU, albarà d'1 de desembre de 1713 (nadilla i perpals per al molí).
110. ACAU, racional 1661-1698, fol. 340v (any 1698, «se han fet vuyt graelles per posar per los cantons de la ciutat». Les «graelles» estan documentades anteriorment, però no podem especificar si són mòbils, utilitzades per a festes i per als carnestoltes, o si devien estar fixades a les façanes de les cases. Vegeu-ne una cita de 1618 a ACAU, Consells 1617-1657, fol. 28.
111. ACAU, albarans de 7 d'abril de 1729 (grillons per als presoners), 5 de febrer de 1731 (aixades pedreres), 31 de març de 1731 (graelles i asts), 11 d'abril de 1720 (barres i anelles de cortina) i de 3 de juliol de 1719 (cadenetes de filferro). Hem de destacar la presència de serrallers a la ciutat, que devien elaborar ferrament divers i eines de tall. A ACAU, cadastre de 1716, n'apareixen quatre (assentaments 81, 225, 462 i 464). A mitjans del segle XIX se citava, entre les indústries locals, que «hay fábricas de cuchillería, hoces, cerrajería, clavazón y de herramientas». Vegeu-ho a *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i la zona de parla catalana del regne d'Aragó al «Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar» de Pascual Madoz*, Barcelona, Curial, 1985, p. 313.
112. ACAU, albarà de 22 de novembre de 1728. Sobre aquest tema, vegeu Lluís OBIOLS PEREARNAU (2011), «Las fraguas de hierro en el Alt Urgell (Pirineo Catalán): menciones documentales y evidencias arqueológicas, siglos XV-XIX», *Actas del V Congreso Internacional sobre minería y metalurgia históricas en el suroeste europeo (León, 2008)*. Sociedad Española para la Defensa del Patrimonio Geológico y Minero, p. 635-650. Vegeu també Carles GASCÓN, «La producció de ferro a la vall de la Vansa (segles XV-XIX)», *Urgellia*, 18 (2011-2014), p. 503-537.
113. Entre molts altres exemples, a ACAU, albarans de 29 de desembre de 1699, 20 de juliol de 1729, 28 de setembre de 1730 i 31 de juliol de 1756. Sobre els claus i la seva nomenclatura, vegeu Josep Maria MADURELL I MARIMON (1972), «Fargues, martinets i clavaó (contribució a la seva història)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 21, p. 171-275, i especialment p. 189-203.
114. ACAU, albarans de 15 d'agost i 20 de desembre de 1728.
115. ACAU, albarà de 5 de maig de 1730.
116. ACAU, albarà de 20 de desembre de 1703. La reforma de la Casa de la Ciutat durant aquests anys va implicar la construcció del balcó de ferro en el qual es van posar aquests poms. Vegeu-ho a Carme XAM-MAR; Ximo COMPANYY, «Els cònsols de la Seu d'Urgell, imatge i poder (1694-1710)», *Urgellia*, 16 (2006-2007), p. 640-641.
117. ACAU, racional 1661-1698, fol. 116 (brasers); albarans de 4 de març de 1706 (balances), 26 de març de 1711 i 5 de juliol de 1744 (agulles i daus), 20 de novembre de 1713 i 27 de febrer de 1751 (càntirs) i 4 d'agost de 1739 (campaneta).
118. ACAU, racional 1661-1698, fol. 137v (Puigcerdà); albarà de 14 de desembre de 1728 (Olot; dos anys més tard es comprava un dau i agulla per al molí vell de la ciutat, perquè els que hi havia ja no podien servir durant més temps, al mateix courer d'Olot: albarà de 26 de juliol de 1730); albarà de 7 de juny de 1731 (Barcelona).
119. ACAU, racional 1661-1698, fol. 239v; albarans de 6 de desembre de 1734 i 10 de maig de 1737.
120. ACAU, albarans de 10 de novembre i 10 de desembre de 1712.
121. ACAU, racional 1598-1653, fol. 478 (plom obrat per a bales); albarans de 14 de juny de 1729 (plom per als canons de la font), 5 de gener de 1733 (gafes a les pedres de la pila de la palanca) i 3 d'octubre de 1757 (segle de les mesures).
122. ACAU, albarans de 5 de desembre de 1703 i 23 d'abril de 1713.
123. ACAU, albarans de 12 de febrer de 1721 (mestre de moles d'Estamariu) i 18 de setembre de 1735 (Andreu Viladomat d'Alàs). Fem notar que el cognom Viladomat està claríssimament associat a algunes nissagues de moliners que, en alguns casos, mantenen aquesta activitat fins a la seva desaparició durant el segle XX. Aquest tema resta pendent d'estudi,

però podem observar un cas similar pel que fa a les nissagues de terrissaires, emparentats entre ells des de Sallagosa fins a Pont de Suert, a Joan SANTANACH i SOLER (2001), «Trasllats i endogàmia dels terrissaires pirinencs catalans», *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, 71 (gener-juny), p. 20-25. Vegeu també albarà de 14 de desembre de 1743 (moler del Pla de Sant Tirs) i racional 1598-1653, fol. 598 (francesos, any 1652).

124. ACAU, albarans de 29 de juny de 1747 (un martell nou per a picar les moles), 1 de març de 1752 (calçar i acerar el martell de les moles) i 30 de setembre de 1724 (trossos de mola).
125. ACAU, albarans de 5 i 27 de gener de 1736 i 24 de gener de 1758.
126. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, llibre d'actes de 1715 a 1731, acord del dia 30 de gener de 1716. Aquest conflicte, que es va allargar en el temps, es pot anar resseguint a les actes i la correspondència municipal d'aquells anys.
127. ACAU, albarà de 24 de novembre de 1711. Fem notar que el novembre i desembre de 1711, en el context de la Guerra de Successió, Cardona va estar assetjada per les tropes borbòniques. Sobre aquest episodi vegeu Francesc SERRA i SELLARÉS (2014), *Cardona (1705-1714). La resistència a l'interior*, Barcelona, Rafael Dalmau.
128. ACAU, Correspondència, 1717, agost 28. Sentència contra un traginer de Gòsol que portava un matxo carregat de sal vermella de Cardona sense permís per a fer-ho, que s'havia trobat a dues hores de Fòrnols, al camí de la Seu. El 1725 es documenta la despesa per a «fer los pesos de la sal», ACAU, albarà de 5 de juliol de 1725.
129. Suposem que per aquest motiu es va comprar sal per al bestiar de les carnisseries de la ciutat. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 25.
130. ACAU, albarans de 2 de juliol de 1718 i 19 de juliol de 1735.
131. Arxiu Històric de Lleida, districte notarial de la Seu d'Urgell, Joan Baptista Aràjol, manual de 1709 (codi 577), fol. 14v. Vegeu, per exemple, la referència a uns «hornos de pan cocer, en los que el suelo consistía en una capa de sal, sobre la que se colocaba otra de ladrillo refractario» a la Serranía de Cuenca. Manuel PARDO DE SANTAYANA; Ramón MORALES; Laura ACEITUNO-MATA; María MOLINA (ed.) (2014), *Inventario español de los conocimientos tradicionales relativos a la biodiversidad*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente, p. 343. Vegeu també la descripció d'una tipologia senzilla de forns de pa on especifica que «el piso ó plaza del horno se cubre con baldosón crudo de un medio metro cuadrado y unos 5 ó 6 centímetros de espesor, sentados sobre una capa de sal común», a Gabriel GIRONI (1895), *La panadería. Manual práctico de la fabricación de toda clase de pan*, Madrid, Hijos de D. J. Cuesta, p. 70 [edició facsímil: Valladolid, Maxtor, 2009]. La referència de l'any 1601, a Josep IGLÉSIES, *Pere Gil, S. I. (1551-1622)*..., p. 206.
132. Vegeu-ho, entre altres, a ACAU, arrendaments de drets municipals, arrendament de la palanca, 30 de setembre de 1788.
133. ACAU, racional 1661-1698, fol. 116 (Alàs); albarans de 30 de juliol de 1707 i 21 de maig de 1711 (Arfa); racional 1598-1653, fol. 350, 367, 484 (Sant Llorenç i Santa Coloma de Queralt).
134. La casa de l'Ardiaconat d'Andorra, juntament amb la de l'Ardiaconat de Berga, es trobava al costat nord del Pati del Palau, on actualment es troba l'edifici de l'Esplai de la gent gran. Vegeu-ho a ACAU, cadastre de 1716, assentament 1.063.
135. ACAU, albarà de 12 de setembre de 1718. Podeu trobar la descripció de la major part d'aquests productes en el DCBV. En general, sobre aquests pigments, la seva coloració i la seva preparació, vegeu la tesi doctoral de Maria Ángeles PARRILLA BOU (2009), «El arte de los pigmentos. Análisis histórico-artístico de su evolución a partir de los tratados españoles de Francisco Pacheco y Antonio Palomino», Universitat de València, Departament d'Història de l'Art. Identifiquem aquest «adzercol» amb l'«azarcón» castellà. Agraïem aquesta cita a la Laura de Castellet, que sempre està a punt per compartir generosament els seus coneixements de tantíssimes coses.
136. ACAU, albarà de 19 de juliol de 1735. Sobre les obres de la Casa de la Ciutat, vegeu Carme XAM-MAR; Ximo COMPANYY, «Els còsols de la Seu d'Urgell...», p. 641.
137. ACAU, albarans de 4 d'agost de 1739 i 21 de maig de 1751 (mangra), 21 de maig de 1751 (blanquet per a les baranes de la palanca) i 24 de gener de 1758 (indià).
138. ACAU, albarà de 6 de juny de 1741.
139. ACAU, albarans de 2 de juny de 1755 i 3 de desembre de 1757.
140. Ja el 1601 se cita el vidriol com a producte utilitzat per a fer tinta. Josep IGLÉSIES, *Pere Gil, S. I. (1551-1622)*..., p. 202.

141. Vegeu, en el diccionari de la Real Academia Española, PALO DE CAMPECHE: «madera dura, negruzca, de olor agradable, que sirve principalmente para teñir de encarnado.»
142. ACAU, albarans de 7 d'agost de 1736, 3 de juny de 1741, 2 d'agost de 1748 i 3 de febrer de 1753.
143. ACAU, albarà de 7 de novembre de 1726 («dos pauques de vi per posar a la tinta») i 4 de maig de 1753 («refegir a la topina de la tinta, entre vi y goma»).
144. ACAU, albarà de 31 d'agost de 1751.
145. ACAU, racional 1598-1653, fol. 236.
146. ACAU, racional 1598-1653, fol. 560, 596. Sobre el context d'aquell moment a la ciutat, vegeu Lluís ROURERA I FARRÉ (1987), *Pau Duran (1582-1651) i el Capítol i Bisbat d'Urgell fins al Tractat dels Pirineus*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.
147. ACAU, racional 1661-1698, fol. 64, 176v.
148. ACAU, albarans de 3 de gener de 1758 i 9 de febrer de 1760.
149. ACAU, albarà de 17 de febrer de 1729. Un «maç» és un feix, un manoll. Vegeu-ho a DCVB.
150. Un altre exemple a ACAU, racional 1661-1698, fol. 24 («lo cost del llibre nou racional y manual en Barcelona»); El llibre de consells, a correspondència, 15 de setembre de 1708. El llibre d'actes del Consolat de 1708 a 1715 ha arribat fins avui sense cap enquadernació i força malmès. No obstant, la descripció d'aquest llibre ens fa pensar que el volum no es va utilitzar per a escriure-hi les actes dels consells, sinó que va ser reutilitzat posteriorment per a anotar-hi actes i llistats d'eleccions municipals. A data d'avui es conserva un volum enquadernat amb tapes de fusta, de color verd, amb bollons de llautó i d'uns 650 folis, la majoria d'ells en blanc, que identifiquem amb aquesta compra de l'any 1708. Vegeu-ho a ACAU, eleccions municipals 1812-1856.
151. ACAU, albarà de 14 de juliol de 1747. Carmen XAM-MAR ALONSO, «Festa, imatge i poder: les celebracions...», p. 204.
152. ACAU, Quintes, any 1795 (impressor Agustín Ubach); albarà d'1 de maig de 1754 (enquadernacions).
153. Només com a exemple, el 1739 es van comprar 23 ventalls de 6 pams, picats, i 8 ventalls de 3 pams, també picats, a Pau Montagut, ventaller de Barcelona. ACAU, albarà de 21 de maig de 1739.
154. ACAU, albarà de 30 de desembre de 1713. Malgrat comprar-la a Calaf, el mateix albarà ens informa que «per lo contretemps no pugué venir, y ha servit per los senyors cònsols de l'any 1715». També la passamaneria era comprada a Barcelona, com «les peretes y sarrells dels coxins o almohades de domàs vermell» comprades a Josep Vieta, passamaner barceloní, el 1650. ACAU, racional 1598-1653, fol. 578. Com a curiositat deixem anotada la compra de «flassades blanques noves de Olot» feta a un traginer d'aquesta vila el 1730, que és l'única referència similar que hem localitzat en tot el període. ACAU, albarà de 2 d'octubre de 1730.
155. ACAU, albarans de 27 de juliol (cadires i bufet), 13 d'agost (mapes comprats a un francès) i 14 d'octubre de 1730 (barres i poms pintats i daurats). Aquests mateixos colors van ser els que va aplicar el mateix daurador a la tribuna de la capella de Sant Francesc: havia de daurar l'escut de la ciutat que s'hi havia instal·lat i «pintar la tribuna y daurar los perfils de ella; lo pintar a de ésser ab un blau bruït». ACAU, albarà de 30 de desembre de 1730. El 1735 es van comprar tres mapes més, un d'ells a Barcelona, que també van ser instal·lats en barres amb uns poms i uns «claus de petxina», per la qual cosa es van necessitar diferents tipus de tela, claus i veta. ACAU, albarans de 4 de juny i 19 de juliol de 1735. Vegeu també l'albarà d'1 de maig de 1738 (taula de noguer).
156. ACAU, albarans de 22 de setembre de 1730 (parets de pedra i brossa, i de calç i arena), 24 de setembre de 1731 (paviment de calç, arena i guix) i 4 de maig de 1757 (paret de pedra, terra i glevés).
157. ACAU, diversos albarans entre setembre de 1732 i gener de 1733, i albarà de 21 de maig de 1751. El 1756 es va refer l'escala de la Casa de la Ciutat, i també es van foradar pedres per a posar-hi gafes de ferro unides amb plom. ACAU, albarà de 2 de juny de 1756.
158. ACAU, albarans de 2 de setembre de 1720 (tela, paper, renissos i veta: el renís és un tipus de tela; vegeu-ho a DCVB), 6 de juny de 1729 (pintar les ventalles de color verd), 20 de juliol de 1729 (tatxes de sedàs: el sedàs és una tela clara que deixa passar la claror; per tant, ben adequada per a la finalitat d'aquesta obra. Vegeu-ho a DCVB) i 11 de maig de 1731 (veta i tatxes per a posar papers).

159. ACAU, albarans de 5 i 27 de gener de 1736. Els anys següents es van comprar tatxes i claus per a posar vidres. Vegeu ho a ACAU, albarans de 3 de novembre de 1737, 4 de novembre de 1739 i 3 de desembre de 1740.
160. Pere PUJOL I TUBAU (1984), «Antoni Janer i Catà, mercader, a la Seu d'Urgell, a finals del segle XVI», *Obra Completa*, Valls d'Andorra, Editorial Andorra, p. 473-554 [editat originalment a *Estudis Universitaris Catalans*, 18 (1933), p. 1-91]. Seria molt interessant disposar de la documentació d'un adroguer que apareix de forma molt sovintejada en la documentació: Simon Morera. A la seva botiga hi havia multitud de productes: cera, productes químics, dolços, fruits secs, espècies... Significativament, Simon Morera apareix com a comprador del greix de les carnisseries en alguna ocasió, suposem que per a elaborar-ne candeles o per a revendre'l. ACAU, llibre de comptes de les carnisseries 1640-1710, fol. 26v-28 (anys 1706-1707). Simon Morera, que vivia al cap del carrer Major, aproximadament als actuals Cal Tarragona i Cal Don Llorens, el 1706 va demanar fer un taulell vora la porta de casa seva. ACAU, Consells 1661-1707, fol. 710-710v. Vegeu la descripció de la casa a ACAU, cadastre de 1716, assentament 110. Sobre el tancament de la frontera i el comerç transpirinenc, vegeu Patrice POUJADE (2011), *Le Voisin et le Migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIIe-XIXe siècle)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes. Per al cas andorrà, sens dubte amb vincles estrets amb la Seu d'Urgell, vegeu Olivier CODINA VIALETTE (2005), *De fer et de laine. Les vallées andorranes du XVIIe au XIXe siècle*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan.
161. El 1739, per exemple, en desfer i tornar a fer la palanca de Castellciutat, es documenta la despesa per «aver estrosejat fustotes y avie per portar-les a Casa de la Ciutat», i l'any següent es va trossejar un om que s'assecava al portal de Cerdanya i novament es va guardar la llenya que se'n va obtenir. Fins i tot, el 1756, la llosa que havia sobrat de cobrir el portal d'Espanya es va guardar a la Casa de la Ciutat. ACAU, albarans de 10 de gener de 1739, 5 de juliol de 1740 i 3 de maig de 1756.
162. ACAU, racional 1598-1653, fol. 588 (adreçar claus vells); racional 1661-1698, fol. 116, 123v (dogues per a enfustar, any 1671), fol. 125v (draps dolents, any 1672).
163. ACAU, albarà de 6 d'agost de 1726.
164. Dones que fan dinars per als càrrecs municipals, entre altres, a ACAU, albarà de 21 d'abril de 1699. Neteja de roba en albarà de 15 d'octubre de 1719. Dones que porguen blat en albarans de 3 de juny i 9 de juliol de 1719. Dones que porten riscla en albarà de 23 de novembre de 1733. Arreglar cadires de palla a albarà d'1 de juliol de 1741. Balances de vímens a albarà de 2 de setembre de 1731.
165. Vegeu una bona anàlisi sobre aquest aspecte a Carme XAM-MAR; Ximo COMPANYY, «Els cònsols de la Seu d'Urgell...».